БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

1958 НОЯБРЬ 18 ВТОРНИК № 227 (4197)

Өртээ 20 коп.

Кижи төрелгетенге социализмче орукту ажыдып берген Совет Эвилели болза коммунизм тургузарының талазы-биле чаа кайгамчык улуг сорулгаларны шиитпирлээринче шилчиир арганы берип турар бүдүрүкчү күштериң хөгжүлдезиниң шак ындыг деңнелинде ам четкен.

(Эш Н. С. Хрущевтуң СЭКП XXI съездизинге илеткелиниң тезистеринден)

1959—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң контроль чурагайлары

(СЭКП-ниң XXI съездизинге эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң тезистери)

(Уланчызы. Эгези № 226 (4196) «Шын» солунда).

1959—1965 чылдарның дургузунда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйынга бүдүрүлгениң структуразынга шынар талазы-биле улуг өскерилгелер болур. Контроль чурагайларда көрдүнүп турар үүлдер болза:

— улус ажыл-агый хөгжүлдезинге бедик темпилерни болгаш эргежок чугула пропорцияларны тургузары;

— улус ажыл-агыйының өспүшаан турар хереглелдерин улам долузу-биле хандырар төлээде кара болгаш өңнүг металлдарны бүдүрерин дыка улуу-биле көвүдедири;

— химия үлетүрүүнүң хөгжүлдезин болгаш ылаңгыя кылымал болгаш синтетиктиг волокноларны, пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг еске-даа материалларны бүдүрерин дүргедедири. Улустуң хереглел барааннарын бүдүреринге химия үлетүрү чиг-эттиң ең чугула үнер дөзү болу бөөр;

— оттулар үүлүң эң-не камналгалыг хевирлери — нефтиниң болгаш газтың тывыжын база оларны бүдүрерин колдады хөгжүдериниң аргазы-биле оттулар үүл балансызының тургузуун өскертири;

— колдуунда одалга-биле ажылдаар улуг электростанцияларны тударының күсели-биле улус ажыл-агыйының бүгү адырларын электрижидерин дүргени-биле хөгжүдери;

— электрижидилгеге болгаш тепловоз-биле сөөртүүрүн калбаа-биле неитередиринге үндезилээш демир орук транспортун техника талазы-биле чаартыры;

— аъш-чем болгаш көдээ ажыл-агый чиг-эдиниң талазы-биле чурттуң үзүктел чокка өзүп турар хереглелдерин хандырып турар көдээ ажыл-агыйның бүгү адырларын улам ыңай көдүрери;

— ажылчы чонга чурттала бажыңнарының чедишпес чоруун узуткаар деп партияның болгаш чазактың салган сорулгазын чедишкиннин-биле күүседир төлээде чурттала тудуун дүргени-биле хөгжүдери.

3. Ам болур чеди чылдың чугула сорулгазы болза бистиң чурттуң байлак бойдус курлавырларын ажыл-агыйга шапкыны-биле хаара тыртары, ооң дезпскээрлинге бүдүрүкчү күштерин таарыштыр тургузар чорукту экижидери, чиг-эттин, оттулар үүлүң бар черлеринче болгаш хереглелдиг районнарынче үлетүрүү улам ыңай чоокшуладыры болур.

ССРЭ-ниң Чөөн чүк районнарының бойдус байлактарын улам ыңай шингээдип алырынче онза кичээнгейни салып турар. Ол сорулга-биле көрдүнген үүлдер болза:

— Сибирьде болгаш Казахстанда сөөлгү чылларда ажыттынгылаан демир рудазы байлактыг чаа черлерге үндезилеттингеш металлургияның күүлүг үшкү базазын тургузары;

— чиг-эт байлактыг черлерге үндезилеттингеш Казахстанның, Ортаакы Азияның, Уралдың, Забайкальениң районнарынга өңнүг металлургияны дыка улуу-биле хөгжүдери;

— чиик өртектиг хөмүр даштың чаа байлактыг черлеринге үндезилеттингеш Сибирьге энергетиканы күштүү-биле хөгжүдери;

— Волга болгаш Урал аразында районнарга нефть болгаш газ үлетүрүүнүң хөгжүлдезиниң техникилерин бедидери; Узбекистанга газ болгаш нефть үлетүрүүнүң чаа төвүн тургузары;

— химия үлетүрүн дүргени-биле хөгжүдери, ол болза Чөөн чүк районнарының, ылаңгыя Ортаакы Азия республикаларының улус ажыл-агыйының кол адырларының бирээзи болу бөөр;

— Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң хөй аргаыштарлыг районнарынга ыяш белеткелин хөгжүдериниң темпилерин дүргедедири.

Ооң-биле кады чурттуң европа талазынга бүдүрүкчү күштериң хөгжүлдезин дүргедиринге бүгү-ле аргаларны ажыглаарын база бодап турар, ол дугайында көрдүнген үүлдер болза:

— Күрскиниң магниттиг аномалиязының болгаш Украинаның демир руда байлаан ажыглаарынга үндезилээш Төп болгаш Мурнуу чүктүң кара металлургиязының чиг-эт базазын хөгжүдери;

— Кольск чартык ортулуктуң районнарынга өңнүг металлургияны өстүрери;

— Соңгу Кавказка болгаш Украинага нефть болгаш газ үлетүрүүнүң хөгжүлдезиниң темпилерин дүргедедири;

— хөй-хөй районнарда нефтиге болгаш газка үндезилеттингеш химия үлетүрүүнүң хөгжүлдезин дүргедедири;

— РСФСР-ниң, Украинаның, Белоруссияның болгаш прибалтика республикаларының районнарында доктаамал шык агаарлыг зонада бедик үнүш-дүжүттүг черлерни эки ажыглаары;

— көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн болгаш мал ажылының продуктулуун бедидери.

4. Ам болур чеди чыл улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларына техниктиг депшилге-биле демдеглеттинген турар. Ада-чурттуң машина тудуунун, ылаңгыя станок тудуунун, приборлар тудуунун, радиоэлектрониканың, электротехниканың хөгжүлдези-биле, металлургияга, химияга, нефть болгаш газ үлетүрүнге чаа, улам болбаазырангай дериглелдерни бүдүрериниң хөгжүлдези-биле, полимерлиг материалларны бүдүрерин хөгжүдери-биле, атомнуг энергияны тайбың сорулгага ажыглаарының черлерин улам ыңай калбартыры-биле болгаш ооң-даа өске үүлдер-биле ол чорук хамыктың мурнунда хандыруттынган турар.

5. Чеди чыл планын чедишкиннин-биле боттандырарының чайлаш чок негелдези ниитилелдиң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бүгү хемчеглер-биле бедидери болур. Ажыл-агыйның социалистиг ёзу-биле организастаттынганының артык күштүүнге, чаа техниканы калбаа-биле неитередиринге, комплексилиг механизацияга болгаш автоматизацияга база кадраларның квалификациязының өскенинге даянган күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң бедик темпилиг болуру келир чеди чылда продукцияның немелде өзүлдезиниң кол фактору болур.

6. Партияның болгаш чазактың чоокку чеди чылда салган сорулгаларын боттандырары бистиң чурттуң күүзүн улам ыңай быжыглаарынга улуг политиктиг болгаш экономиктиг ужур-дузалыг болур. Экономиканы тайбың хөгжүдери болгаш чонның чаагай чоруун көдүрери кол угланышкыны болуп турар ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чеди чыл планын күүседири чурттуң камгаланыр аргазын, империалистиг агрессорларның кандыг-даа чөнгээлериңден социализмниң улуг чаалап алышкыннарын камгалаарынга ооң беленин улам ыңай быжыглаарынга идиглиг болур. Көрдүнген планны күүседкенинин түңнелинде бистин Төрөөн чуртувустуң күүзү болгаш найыралга, акы-дуңма кады ажылдажылгага база бот-боттарынга дузалашчырынга үндезилеттингеш харылзаалары тургустунуп турар социализмниң улуг лагериниң бүгү чурттарының күштери улам улуу-биле өзер. ССРЭ-ниң болгаш социализмниң бүгү чурттарының тайбың ажыл-агый тургузуушкунунуң чедишкиннери капитализмниң мурнунга социализмниң артык күштүүнүң чаа ылерээшкини болур, марксизм-ленинизмниң улуг идеяларының хандыкшылдыг күүзүн улам улуу-биле улгаттырар.

СОЦИАЛИСТИГ ҮЛЕТПҮРНҮҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Үлетпүрнүң болгаш ылаңгыя социалистиг экономиканың, чурттуң күүзүнүң үндезиннериниң үндезини, улус ажыл-агыйының бүгү адырларына бүдүрүкчү күштерни хөгжүдериниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң шиитпирлиг фактору болур аар үлетпүрнү хөгжүдерин Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы бирги чергениң ужур-дузалыг деп көрүп турар. В. И. Ленинниң бижээни: «Улуг машина үлетпүрү болгаш өну чер ажылынга шилчидери—социализмниң карачаңгыс экономиктиг базазы, капиталдың дарлалыңдан кижи төрелгетенин адырып алыры дээш чедишкиннинг демиселге карачаңгыс база болур...» (Чогаалдар, том 33, арын 27).

Үлетпүрнүң ниити продукциязы 1958 чылга деңнээрге 1965 чылда 80 хуу хире өзер, ооң иштинде «А» бөлүк талазы-биле — бүдүрүлгениң чепсек-хереклелдерин бүдүрери—85—88 хуу болгаш «Б» бөлүк талазы-биле—хереглелдиң үүлдерин бүдүрери—62—65 хуу өзер. 1959—1965 чылдарда ниити продукцияның чылда ортумак немелде өзүлдези үлетпүр талазы-биле ниити 8,6 хире хуу болур, ынчаарга «А» бөлүк талазы-биле—9,3 хуу, «Б» бөлүктүң талазы-биле—7,3 хире хуу болур. Ниити продукцияның немелде өзүлдезиниң чаңгыс хуузу (оонак дузалал үлетпүрү санаваска) 1952 чылда 5 миллиард рубль болган, 1959 чылда ол 11 миллиард рубль болур, а 1965 чылда ол болза 19 миллиард хире рубльге чедир өзер. Келир чеди чылда үлетпүр продукциязының чылда ортумак немелде өзүлдези моон мурнундагы чеди чылда 90 миллиард рубль турганынга удур 135 миллиард хире рубль болур.

Үлетпүрнүң ең чугула адырларының хөгжүлдези дараазында сан-медээлер-биле тодаргайлаттынар:

А. ААР ИНДУСТРИЯ

1. **Кара металлургия.** Кара металлургияны болгаш ылаңгыя ооң демир руда базазын дүрген хөгжүдерин контроль чурагайларның төлевилели көрүп турар.

1965 чылда 65 — 70 млн. тонна шойну азы 1958 чылда турганындан 65 — 77 хуу хөйну эзилдирери, каңны — 86 — 91 млн. тоннаны, азы 56 — 65 хуу хөйну эзилдирери, прокатты 65 — 70 млн. тоннаны, азы 52 — 64 хуу хөйну бүдүрери, 150 — 160 млн. тонна бараанныг демир рудазын (230 — 245 млн. тонна чиг) тывары көрдүнген. 1959—1965 чылдарда чылда ортумаа-биле немей өзүлде шой эзилдирилгезиниң талазы-биле 1952 — 1958 чылдарда 2,5 млн. тонна турганынга удур 3,6 — 4,4 млн. тонна, каң эзилдирилгезиниң талазы-биле — 3,4 млн. тонна турганынга удур 4,4 — 5,1 млн. тонна, прокат бүдүрериниң талазы-биле — 2,7 млн. тонна турганынга удур 3,2 — 3,9 млн. тонна болгаш демир рудазы тыварының талазы-биле (бараанныг)— 6,2 млн. тонна турганынга удур 9 — 10,3 млн. тонна болур.

Металл прокадының шынарын бедидер төлээде, холуксаалыг болгаш нарын холуксаалыг каң бүдүрүп үндүрерин дыка көвүдеткен турар. Каңны электри-биле эзилдирери 1,7 — 2 катап көвүдээр, каңны чугаладыр өйүп бүдүрери барык-ла 2 катап өскен турар ужурлуг. Прокаттың болгаш хоолайларның сортаментизи калбарар; прокаттың камнап чингеткен болгаш үе-үеге таарыштырган демирлерин бүдүрери көвүдээр; чугаладыр өйген болгаш дилиндектелдир шөйген каңдан эгдинген кезектер бүдүрери тургустунар.

Кара металлургияның хөгжүлдезин демир рудазы-биле хандырар төлээде, ажыдан турар рудниктерге демир рудазын тыварын дыка көвүдедири-биле чергелештир демир рудазы-биле байлак, нургулайында-ла ажык черлерге казын ажылдаар чаа черлерни шингээдип алыры болгаш руда болбаазырадыр күүлүг комбинаттарны тургузары көрдүнүп турар. Домна суугуларының бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулга-биле рудаларны улам-на ханызы-биле арыглаан болбаазырадып турган, бараанныг рудаларда демирниң элбек чоруун көвүдедир деп турар.

1959 — 1965 чылдарда шой эзилдирер талазы-биле 1952 — 1958 чылдарда ажыглалга киирттинген 16,1 млн. тоннага удур 24 — 30 млн. тонна, каң эзилдирер талазы-биле — 12,4 млн. тоннага удур 28 — 36 млн. тонна, прокат бүдүрер талазы-биле — 6,9 млн. тоннага удур 23 — 29 млн. тонна чаа бүдүрүлге күүүлерин тудуп тургузарын болгаш ажылдадып киирерин айтып турар.

ССРЭ-ниң кара металлургиязының техниктиг деңнели дыка бедирер. 1959 — 1965 чылдарда бо үениң техниказы-биле чепсеглеттинген механизастаттынган болгаш автоматчыттынган күүлүг металлургия агрегаттарын тудары боттаныр. Бүдүрүлгениң технологтуг чорудулгазының үзүктел чок чоруун болгаш продукцияның шынарының контролюн, бүдүрүлге чорудулгаларын механизастаарын болгаш автоматчыдарын хандырып турар бедик бүдүрүкчүлүг прокат болгаш хоолай станнарын база хевирлевчи агрегаттарны тургузары; коксохимиктиг, отка шыдамык демир холуксаалыг болгаш хайнак бүдүрүлгени бүгү тала-биле механизастаарын болгаш автоматчыдарын дыка улуг хемчээлдерге боттандырары көрдүнүп турар. Чаа, бедин-биле ажыктыг технологтуг чорудулгаларны улам ыңай сайзырангайжыдары болгаш шингээдип неитередири боттаныр.

2. **Өңнүг металлургия.** Контроль чурагайлар 1958 чыл-биле деңнээрге, алюминий бүдүрерин барык-ла 2,8 катап, арыглаан чести — 1,9 катап көвүдедирин көрүп турар, никель, магний, титан, германий, кремний бүдүрери дыка көвүдээр. Өске-даа өңнүг болгаш ылаңгыя ховар металлдар бүдүрүп үндүрери өзер.

Алюминий үлетпүрүнүң хөгжүлдези дыка бедик темпилерлиг болур. Алюминийни алырының чиг эт талазы-биле кызыгаар чок курлавырлары, бүдүрүлгениң таарымчалыг байдалдары болгаш ол металлдың тургузуунуң бедик шынарлары болза алюминийни машина тудуунга, автомобиль болгаш трактор тудуунга, транспорт машина тудуунга, судно тудуунга, тудугга, улустуң хереглел барааннарының бүдүрүлгелинге калбаа-биле ажыглаарын баш бурунгаар тодарадып турар. Красноярск крайга чиик өртек-үнелиг цементини болгаш сода продуктуларын капсырыштыр алыр нефелиннериң ең улуг курлавырларының базазынга күүлүг алюминий үлетпүрүн тургузары көрдүнген. Крайда чиик өртектиг хөмүр даштың болгаш Красноярск гидроэлектростанциязында электроэнергияны ажыглаарда болдунар аргаларның бар чоруу ең-не чиик өртек-үнелиг алюминийни алырын чйигедир.

Өңнүг металлургияның даг руда талазы-биле ажыл хереэн хөгжүдеринче улуг кичээнгей салдынар. Ажык аргабиле рудалар тыварының хемчээли чеди чыл дургузунда 2,8 катаптан ажыг өзер болгаш 1965 чылда рудалар тывыжының ниити хемчээлинин 65 хуузу болур.

Алмаэтарның байлак черлерин тыпкан чорук ССРЭ-де алмаз тывар улуг үлетпүрү организастаарда ынаныштыг чиг эт базазын тургускан. Ада-чурт иштиниң алмаэтарын бүдүрүп үндүрери 1958 чыл-биле деңнээрге 1965 чылда барык-ла 14 катап өзер. Ол чорук техниктиг алмаэтарны машина тудуунга, чер шинчилээр болгаш даг ажылдарынга калбаа-биле ажыглаар арганы бөөр.

Өңнүг металлургияның хөгжүлдези технологтуг чорудулгаларны улам ыңай электрижидеринге, депшилгелиг чаа технологтуг схемаларны шингээдип алырынга үндезилээш, бүдүрүлгени калбаа-биле механизастаарынга болгаш автоматчыдарынга даянып чоруттунар.

3. **Химия үлетпүрү.** Химия үлетпүрүн дүргени-биле хөгжүдерин контроль чурагайлар көрүп турар. Химия продукциязын бүдүрериниң ниити хемчээли барык-ла 3 катап улгадыр. Синтетиктиг материалдарны бүдүрери калбаа-биле хөгжүүр ужурлуг: химиктиг волокнолар бүдүрери 3,8 — 4 катап көвүдээр, оларның иштинде ең үнелиг — синтетиктиг волокнолар — 12 — 14 катап, а пластиктиг массалар болгаш синтетиктиг чуктар — 6,7 катап көвүдээр.

Полимерлиг материалларны бүдүрерин хөгжүдери чаа чиг эт базазынга боттанган турар ужурлуг. Нефть тывыжының эдеринчи газтарын синтетиктиг каучук бүдүрериниге ажыглаар чорук келир чеди чылда капитал чарыгдалдарга 1 млрд. 300 млн. хире рубльди камнап алыр арганы бөөр. Азоттуг чемишчидилгелериниң бүдүрүлгези колдуунда бойдус газтарын ажыглаарынга үндезилеттинген турар, ол чорук капитал салыышкыннарга 4 млрд. хире рубльди хостап алыр арганы бөөр.

Синтетиктиг материалдарның чаа хевирлерин улуг хемчээлдерге бүдүрери улус хереглелиниң бедик шынарлыг болгаш чиик өртектиг үүлдерин бүдүрерин аажок калбартыр, а ол ышкаш улус ажыл-агыйының бүгү адырларының техниктиг деңнелин болгаш экономиказын көдүрер арганы бөөр. Ол материалдарны тудутта, ылаңгыя чурттала тудуунга база бажың-балгат хереклелдери бүдүрериниге ажыглаарының болдунар улуг аргалары ажыттының турар.

Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин барык-ла 3 катап көвүдедирин, химиктиг продукцияның ассортиментизин дыка калбартырын контроль чурагайлар көрүп турар. Холуксаалыг минералдыг чемишчидилгелерни, көдээ ажыл-агый культураларының хоралакчылары-биле болгаш зарыглары-биле демисежириниң ең-не ажыктыг фосфор-органиктиг үүлдерни, а ол ышкаш бок үнүштер-биле демисежириниң химиктиг үүлдерин бүдүрери көвүдээр.

Чеди чыл дургузунда химияның 140 ажыг ең улуг бүдүрүлге черлериниң чаа болгаш доозулбаан тудуглары бүрүн кылдынган база 130 ажыг бүдүрүлге черлерин чаарткан турар. Нефть тывыжының эдеринчи газтарын, бойдус газтарын, нефть болбаазырадыр заводтарның газтарын болгаш чиг эттиң еске-даа хевирлерин бүгү талалыг болбаазырадып кылыр талазы-биле бот-боттарындан холбаалыг улуг-улуг бүдүрүлге черлерин тургузары көрдүнүп турар.

Ооң-биле кады химия үлетпүрүнүң чаа бүдүрүлге черлериниң тургузары болгаш ажыдан турар бүдүрүлге черлерин чаартыры бистиң чуртувустуң эртеминиң болгаш техниказының чедишкиннерин база даштыкы дуржулганы калбаа-биле ажыглаарынга үндезилээш боттаныр.

4. **Оттулар үүл үлетпүрү.** Чурттуң оттулар үүл балансызының тургузуун улам ыңай экижидер төлээде, контроль чурагайларның төлевилелинде нефть болгаш газ үлетпүрүнүң мурнаан хөгжүлдезинче шиитпирлиг угланышкыныны кылыр. Ооң-биле кады нефть болгаш газ үлетпүрү үүгле моторларга хереглээр болгаш коммунал-чурттала хереглелдеринге эвес, харын база үлетпүр бүдүрүлгелеринге, электростанцияларга, демир орук болгаш суг транспортуига оттулар үүлдү бөөри көрдүнүп турар.

Оттулар үүл бүдүрериниң ниити хемчээлинге нефтиниң болгаш газтың улуг-хуузу амгы үеде 31 хуу турарындан 1965 чылда 51 хуу чедир өзер, а хөмүр даштың улуг-хуузу 59 хуу турарындан 43 хуу чедир эвээжээр.

Нефтини болгаш газты технологтуг болгаш энергетиктиг оттулар үүл база химия үлетпүрүнге чиг эт кылдыр ажыглаарын калбартыры чурттуң оттулар үүл болгаш чиг эт курлавырларын ажыглаарын дыка экижидер база ниитилелдиң күш ажылының улуг камналгазын чедип алыр улуг арганы бөөр.

Нефть үлетпүрүнге нефть тывыжын 1965 чылда 230 — 240 млн. тонна чедирери, азы 1958 чылдыынга удур ийн ажыг катап көвүдедири көрдүнүп турар. Нефтиниң чылда ортумаа-биле немей өзүлдези 1951 — 1955 чылдарда 6,6 млн. тонна болгаш 1956 — 1958 чылдарда 14,2 млн. тонна турганынга удур 16,7 — 18,1 млн. тонна болур.

Акша-хөрецгилерни ең-не эвээжи-биле чарыгдап турган, курлавырларны ең-не долузу-биле алырын хандырар болгаш нефть тывыжының бердинген деңнелин чедип алыр дээш нефть-биле байлак черлерни ажылдап кылырының байдалдарын улам ыңай экижидери төлевилеттинип турар.

Нефть болбаазырадылгазының 1959—1965 чылдарга планнаттынып турар хемчээлдери нефть продуктуларынга улус ажыл-агыйының хереглелдерин, автомобиль бензиниериниң, дизель одалгазының болгаш үстериниң шынарын база эдилел бот-шынарларын дыка экижидерин бүрүү-биле хандырар.

1959 — 1965 чылдарда нефтиниң баштайгы болбаазырадылгазының талазы-биле күүү-шыдалдар 2,1—2,2 катап, каталитиктиг крекинг талазы-биле — 4,3 катап каталитиктиг риформинг талазы-биле — 16 — 18 катап, үстер бүдүрериниң талазы-биле — 2 катап улгадыр.

Газ үлетпүрүнге 1965 чылда газ тывыжының болгаш бүдүрүлгезиниң өзүлдезин 1958 чылда 30 млрд. кубометр турганынга удур 150 млрд. кубометр чедирери, азы барыкла 5 катап өстүрери көрдүнүп турар.

Газты химиктиг чиг эт кылдыр болгаш чонну коммунал чурттала хереглелдери кылдыр бүгү-ле хевирлерге хереглээрин хандырып тургаш, газтың бүгү курлавырларының 80 ажыг хуузун үлетпүрге ажыглаары көрдүнүп турар.

Чеди чыл дургузунда 26 муң хире километр кол газ дамчыдыкчыларын болгаш олардан хоорайларже адырылган дамчыдылгаларны дерип тургускан турар.

Нефть болгаш газ үлетпүрүнге нефть база газ тывыжында, нефть болбаазырадыр заводтарда болгаш бүгү-ле кол нефть дамчыдылгаларында, продукт дамчыдылгаларында болгаш газ дамчыдылгаларында технологтуг кол чорудулгаларны автоматчыдарын болгаш ырактан башкарарын калбак хемчээлге боттандырар.

Хөмүр даш үлетпүрүнге 1965 чылда хөмүр даш тывыжын 596 — 609 млн. тонна чедирери, азы 1958 чылга бодаарга, 20 — 23 хуу улгаттырары көрдүнүп турар. Моонбиле кады чурттуң чөөн талакы районнарында ең-не камналгалыг хөмүр даштарның тывыжы 42 — 45 хуу өзер (Урал чокка). Хөмүр дашты коксталдырары-биле тывары 60 — 66 хуудан ажыг өзер болгаш 1965 чылда 150 — 156 млн. тонна болур.

Хөмүр даш тывыжының айыттынган өзүлдезин хандырар сорулга-биле, ажылдап турар бүдүрүлге черлерин чаартыры-биле, ажылдап турар бүдүрүлге черлерин чаартыры-биле, чеди чыл дургузунда хөмүр даш шахталарының болгаш байлак черлериниң 196 — 212 млн. тонна хемчээлдиг күүү-шыдалдарын ажылдадып киирери, бирги ээлчегде көксталдырар хөмүр дашты тывар чаа шахталарны тудары көрдүнүп турар. Ооң-биле кады техник-экономиктиг ең-не бедик көргүзүүлелиг улуг шахталар болгаш хөмүр даш-биле байлак черлер тургустунар ужурлуг.

Келир чеди чылда хөмүр даш тывыжының ажык болгаш гидравликтиг ең-не ажыктыг аргалары улам ыңай хөгжүүр. Хөмүр даштың шынарын, ооң арыглаашкынын сайзырадырынче онза кичээнгей салдынар ужурлуг.

Хөмүр даш үлетпүрүнде ең чугула сорулга болза шахтерларның күш-ажылының байдалдарын экижидери, ажылдың техник-экономиктиг көргүзүүлерин дыка бедидери болгаш бирги ээлчегде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрери база хөмүр даштың бот үнезин чингедири болур.

Чурттуң бүдүрүкчү күштерин улам дүрген хөгжүдер болгаш улус ажыл-агыйының планнаттынып турар өзүлдезин минерал-чиг эт курлавырлары-биле хандырар төлээде, чер шинчилээр ажылдарның ниити хемчээлин 70 хуу улгаттырары айыттынын турар.

Бирги ээлчегде нефть болгаш газ тыварының чер шинчилел ажылдарын, а ол ышкаш чаа бүдүрүлге черлерин ең-не ажыктыг кылдыр сайгара тургузарын барымдаалап тургаш, байлак черлерни шингээдип алырының таарымчалыг экономиктиг байдалдарында турар кара база өңнүг металлдарның хөй болгаш чиигги-биле арыглаттынар рудаларының байлак черлерин тыварының ажылдарын улуу-биле күштелдирери көрдүнүп турар.

Чер шинчилээриниң ең-не болбаазырангай методтарын, чер өрүмнээр чаа техниканы болгаш геофизика аппаратуразын неитередип тургаш, чер шинчилел ажылдарының экономика талазы-биле ажыктыг чоруун бедидеринче онза кичээнгей салдынар.

5. Электрижидилге. Келир бет чыл болза нуктуг бүгүн электрижидер дугайында Ленинниң идеяларын боттандырарынга шиитпирлиг үе-чада болур.

1965 чылда чуртка электроэнергия ажылдап кылыры 500—520 млрд. киловатт-шак чедир, тодаргайлаарга 2—2,2 катап өзер; электростанцияларның доктааттынган күүзү 2 каттаптан ажыг өзер.

Үлетпүрү улам ыңай электрижидери-биле чергелештир чеди чыл дургузунда 20 муң хире километр дурттуг демир оруктарны, а ол ышкаш бүгү совхозтарны, сентелге-техниктиг станцияларны, колхозтарны болгаш ажылчыннар суурларын электрижиткен турар. ССРЭ-ниң электроэнергетиказының хөгжүлдезинге кол угланышкын кылдыр 1959 — 1965 чылдарда чиик өртек-үнелиг хөмүр даштарга, бойдус газынга болгаш мазутка үндезилээш, одалга-биле ажылдаар электростанцияларны колдадып тургузары, электри четкилерни дүргедедип хөгжүдери болгаш ССРЭ-ниң чаңгыс аай энергетиктиг системазын тургузар талазы-биле ажылдарны боттандырары көрдүнүп турар, ол чорук чурттуң энергетиказын эвээш капитал чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, техниктиг улам бедик үнделинге хөгжүдериниң улам-на дүрген темпизин хандырар.

Одалга-биле ажылдаар турбиналыг электростанцияларның доктааттынган күүзү чеди чылды сөөлүредир 2,3 — 2,4 катап улгадыр. Ажылдан киирер турбиналыг электростанцияларда 58 — 60 млн. киловатт чаа күүүден 47 — 50 млн. киловатты бирээзи-ле бир миллион болгаш ооң-даа хөй киловатт күүзүг, блок схемалыг (котёл-турбина) 100, 150, 200 болгаш 300 муң киловатт күүзүг, тулугну дыка дүргедедиринин болгаш ооң өртээн чингедиринин боттандырар чорукту хандырып болур агрегаттарлыг, конденсациялыг улуг станцияларны тургузуп тургаш, колдуунда-ла одалга күүү-биле ажылдаар электростанцияларга киирер.

(Уланчызы 2-ги арында).

1959—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң контроль чурагайлары

(СЭКП-ниң XXI съездизинге эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң тезистери)

(Уланчызы).

Одалга күжү-биле ажылдаар электростанцияларга бойдус газын болгаш мазутту оларның хөй кезиниге калбаа-биле ажыглаарына дүүштүр ол станцияларның күчүзүн улгаттырары болза, 1959 — 1965 чылдарда тургустунар бүгү-ле конденсациялыг электростанцияларга доктааттынган күчүнүң бир киловадының смета үнезин 1958 чылдыындан ортумаа-биле 23 хуу чигедир арганы бээр.

Одалга күжү-биле ажылдаар электростанцияларны колдадыр тургузары чеди чыл дургузунда гидроэнергетиктиг тудуушкунга капитал салыышкыннарны кызырып тургаш, электростанцияларда киловатт ниитизи-биле ажылдадып кирер күчүлерни 10 млн. хире киловатт улгаттырар арганы бээр. Одалга күжү-биле ажылдаар болгаш гидравликтиг электростанцияларның күчүлериниң аразында эрткен чылдарда тургустунган деңзигүүр байдалды хевээр арттырарга, чок болза ам ажылдадып кирер электростанцияларны кызырар, чок болза энергетиканы хөгжүдеринге капитал салыышкыннарны 23 млрд. рубль көвүдедир апаар ийик.

Одалга күжү-биле ажылдаар күчүлүг электростанцияларны ажылдадып кирери-биле чергелештир Сталинград, Братск, Красноярск, Воткинск, Бухтарминск болгаш өскедаа элээн хөй гидроэлектростанцияларның тудуун доозары көрдүнүп турар. Элээн хөй чаа гидроэлектростанцияларның тудуушкунун колдуунда-ла чиик өртектиг оттулар күүл курлавырлары четпейн турар районнарга эгелээри база көрдүнген.

Чеди чыл дургузунда ССРЭ-ниң Европа кезээниң болгаш Төп Сибирьниң чангыс аай энергетиктиг системалары, а ол ышкаш Сонгу-Чөөн чүктүң болгаш Чөөн чүктүң Закавказьениң, Казахстанның болгаш Ортаакы Азияның районнарынга каттышкан энергетиктиг системалар тургустунар. 35 — 500 киловольт күштүг электри четкилерин 2,5 — 3 катап улгаттырары көрдүнүп турар, ол чорук хоорайларны, чурттуң үлетпүрүг болгаш кедээ районнарын төнчүткен электри хандырылгазы-биле улам калбартыр хаара тудар, аар үнелиг болгаш камналга чок бичии-бичии электростанцияларны тударын кызырар арганы бээр. Колхозтарның акша-хөрөнгизин киириштирип тургаш колхозтар аразының болгаш районнар аразының электростанцияларының тудуун калбартыр сорулга салдынып турар. Үлетпүр бүдүрүлгелерин болгаш хоорайларын теплофикастаарын улам ыңай хөгжүдери айыттынып турар.

Атомнуг энергияны тайбың сорулгаларга ажыглаар талазы-биле чеди чыл дургузунда улуг хемчеглер боттанган турар. Янзы-бүрү хевирлериг реакторларлыг элээн хөй атомнуг электростанциялар ажылдап кирер.

6. **Машина тудуу.** Контроль чурагайларда көрдүнүп турар машина тудуунуң хөгжүдезиниң бедик темпилери бүдүрүлгелерни чаа дериг-биле чепсеглээрин болгаш бүдүрүлгениң технологиязын үндезини-биле өкижидерин хандырар, ол чорук күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң шинтпирлиг фактору болуп, ажылдың байдалдарын чигедир болгаш ажыл хүнүн улам ыңай кызырар арганы бээр.

Чурттуң электрижидилгезиниң ең чугула техниктиг базазы болур электротехниктиг үлетпүрү хөгжүдеринге онза кичээнгейни салган турар. Эртемниң чедишкиннеринге болгаш практикага үндезилээш, электри машиналарның техниктиг деңнелин болгаш шынарын, аппараттарның болгаш кабель кылыгларның база электрини тускайлаар материалдарның тургузуун улуу-биле бедидери болгаш улус ажыл-агыйының бүгү адырларын база ажылчы чоннарның хереглелин хандырарын көрүп турар.

Электрон техниканың херекселдерин ажыглап боттандырбышаан, комплексилиг механизацияны болгаш автоматтыг башкарар бүдүрүлгеже шилчиишкин болза, амгы техниктиг деңшилгениң ең характерлиг шинчизи болур болгаш чаа машиналарның конструкцияларын чогаадып тургузарынга кол угланыышкын болган турар ужурлуг.

1959—1965 чылдарда машина тудуу:

— улус ажыл-агыйының бүгү адыларынга, хамыктың мурнунда кара болгаш өөнүг металлургияга, химия үлетпүрүнге, энергетикага болгаш тудугга чаа дериги—экскаваторларны, прокат станоктарын, аар болгаш хөй күш үнер ажылдарны улам ыңай механизастаарынга база үлетпүрге, транспортка болгаш кедээ ажыл-агыйга автоматизацияны калбаа-биле нептередиринге машиналарның болгаш приборларның комплексизин белеткээрин;

— эртемниң болгаш техниканың, ылаңгыя радиоэлектрониканың, артык дүрген эртирикчинин, ультразвуктун, радиоактивтиг изотоптарның, чартык-дамчыдыкчыларның, ядролуг энергияның болгаш өске-даа ол чергелиг күүлериниң сөөлгү чедишкиннерин болгаш ажыдышкыннарын ажыглаарының баззазынга машиналарны тургузарын болгаш бүдүрерин;

— белеткеп турар машиналарның болгаш дериг-ниң техник-экономиктиг характеристикаларын болгаш көргүзүглерин: оларның деңзизин улуу-биле кызырганда ажыктыг ажылдаарының коэфициентизин, бүдүрүкчүлүүн, идегелдигбыжыг болуурун бедидерин;

— Датка алыспас болгаш изигге быжыг металлдар, чиик эзилдириглер, пластиктиг масстар, чартык дамчыдыкчылар, ферромагниттиг болгаш өске-даа материалдар ышкаш өкижиткен, тускай характеристикалардыг болгаш боттынарларлыг ыңдыг материалдарны калбаа-биле ажыглаарын;

— бүдүрүлгелериниң специализастаашкынын болгаш кооперастаашкынын улам ыңай хөгжүдерин;

— дериглер бүдүрериниге материалдарның камналгазының талазы-биле хемчеглерни боттандырарын;

— бүдүрүлгениң технологиязын үндезини-биле өкижидерин болгаш дериги калбаа-биле солуурунуң база чаартырының күселі-биле машина тудуунуң бүдүрүлгелерин чепсеглээрин, а ол ышкаш барги өөлчегде шуткулга болгаш дарган-пресс бүдүрүлгелерге чүгле кол эвес, а дүзалга ажылдарның механизациязын болгаш автоматизациязын улуу-биле калбартырын, 1300-тен эвээш эвес автоматтыг шугумнарны ажыглалга киирерин, тускай болгаш хөй туруштуг станоктарниң база автомат программалыг башкарылганын станоктарының, хевирлээр болгаш хептээр прессте-рниң, шуткуур модельдер ёзугаар кокильге, картыг майыктарга базыышкын-биле кудуп шуткуур машиналарның бүдүрүлгелин хөгжүдерин хандырар.

Чеди чылдарның дургузунда машина тудуунуң болгаш металлды ажылдап кылырының продуктуларын бүдүрериниң барык ийи катап көвүдедирин айтып турар. Аар машиналар тудуу, прибор тудуу, радиоэлектроника, электротехника, станок тудуу ышкаш үлетпүрүнүң ыңдыг адырлары ең бедик темпилер-биле хөгжүүр.

Машиналарның болгаш приборларның ең чугула хевирлериниң бүдүрүлгезин дараазында хемчеглерге айтып турар:

	1965 чылда	1958 чылга өзүлдези
Металл кестирер станоктар—муң кезек	190—200	1,4—1,5 катап
оон иштинде тускай, тускайжыткан болгаш агрегаттыг станоктар—муң кезек	38	2 катап
Дарган-пресс машиналар—муң кезек	36,2	1,5 катап
Автоматтыг болгаш чартык автоматтыг шугумнар — комплект	250—271	1,9—2,1 катап
Приборлар—миллиард рубль	18,5—19,2	2,5—2,6 катап
оон иштинде саналар болгаш сан машиналары—миллиард рубль	2,0— 2,1	4,5—4,7 катап
Турбиналар миллион киловатт	18,7—20,4	2,8—3 катап
Турбиналарга генераторлар — миллион киловатт	17,5—18,4	3 —3,2 катап
Тур токтуң электрошимчедикчилери—миллион киловатт	32 — 34	2,2—2,4 катап
Прокат дериг—муң тонна	200—220	2 —2,2 катап
Химия дериг—миллиард рубль	3,5— 3,7	3,3—3,5 катап
Пөс-таавы үлетпүрүнге технологтуг дериг—миллиард рубль	2,5	2,2 катап
Аъш-чем болгаш дээрбе-алеватор үлетпүрүнге технологтуг дериг—миллиард рубль	3,8— 4,1	2,1—2,3 катап
Автомобильдер—муң кезек	750—856	1,5—1,7 катап
Магистраль электровозтар болгаш тепловозтар—кезек	2550—2700	2,3—2,5 катап
миллион аът күжүнге	8,4—9,0	2,8—3 катап
Цемент үлетпүрүнге технологтуг дериг—муң тонна	180—220	2,1—2,6 катап
Шуткулга бүдүрүлгезинге технологтуг дериг—миллион рубль	360—410	2,3 катап

Контроль чурагайлар-биле айыткан машина тудуунуң хөгжүлдези бүдүрүлгениң специализастаашкынын болгаш кооперастаашкынын улуу-биле хөгжүдерин, эргижирээн дериги солуурун болгаш чаартырын база технологтуг чорудулгаларны, бирги өөлчегде автоматизацияны калбаа-биле нептередиринің баззазынга үндезини-биле өкижидерин негеп турар. Бо хемчеглер чаа заводтарны тутпайн тургаш турбиналарның, генераторларның, бус котелдарының, тракторларның, тепловозтарның, электровозтарның болгаш өскедаа машиналарның бүдүрүлгезиниң элээн немей өзүлдезин хандырар арганы бээр.

Чеди чылдарның дургузунда машина тудуунга кара металлдарның прокадының ниити чарыгдалдарын ортумаа-биле 25 хуудан эвээш эвес, кудуладыры контроль чурагайларының төлевиделинде көрдүнүп турар. Кабель бүдүрүлгезинге алюминийни болгаш пластиктиг массаларны ажыглаар чорук чеди чылдарның дургузунда күрүнеге 10 миллиард рубль чедир камналганы база 400 муң тонна ажыг коргулчуниуң болгаш 400 муң тонна ажыг чес-холаның камналгазын бээр.

7. **Ыяш, саазын болгаш ыяш ажылдап кылыр үлетпүр.** Ыяш, саазын болгаш ыяш ажылдап кылыр үлетпүрге бүдүрүшкүнү дыка өстүрерин контроль чурагайлар көрүп турар. Саазынны болгаш картонну, ыяш чоңгуларындан болгаш дооранчыларындан плиталарны, чангыс аай бажыңнарны, мебельди, шуугайларны болгаш кезектерни бүдүрери дыка көвүдээр. Ыяштарны чазап кылдынмаан хевирингге сөөрттүрүп дыка кызыр дээш ыяш белеткээриниң районнарынга тудуг ыяжын эки ажыглаарын болгаш чудуктарны сайзырады ажылдап кылырын көрүп турар.

Ыяшты шоолуг белеткевес черлерни санаваска, ыяш сөөртүп үндүрериниң хемчээли 1958 чылда 322 миллион кубометр турганындан 1965 чылда 372 — 378 миллион кубометр чедир көвүдээр. Тудуг ыяжын сөөртүп үндүрериниң хемчээли 275 — 280 миллион кубометр чедир көвүдээр.

Планнап турар үлетпүрүнүң талазы-биле дилген материалдарны бүдүрериниң хемчээлин 1958 чылда 68,6 миллион кубометр турганындан 1965 чылда 92—95 миллион кубометр чедир көвүдедирин көрүп турар. Оон-биле бады Сонгу чүктүң болгаш Сибирьниң хөй ыяштыг районнарынга дилериниң хемчээли 1,8 катап көвүдээр.

Чыып эптээр чангыс аай бажыңнарны болгаш чер-черниң тудуг материалдарындан ханалардыг бажыңнарга хереглээр кезектер комплектилерин бүдүрерин чоокку чылларда дыка көвүдедирин төлевилеп турар. 1965 чылда мебель бүдүрерин 18 миллиард рубль түнге чедирерин, азы 1958 чылдаазынга бодааарга 2,4 катап көвүдедирин, бүдүрүп үндүрер мебельдиң шынарын өкижидерин көрүп турар.

Үлетпүрүнүң целлюлоза-саазын, ыяш-химия болгаш гидролиз адырлары дыка хөгжүүр ужурлуг. 1965 чылда целлюлоза бүдүрерин барык 4,8 миллион тонна хемчээлге, азы 1958 чылдынга бодааарга 2,3 катап хөй хемчээлге төлевилеп турар. Кылымал волокно үлетпүрүнүң хереглелдерин хандырары-биле вискоз целлюлозазын бүдүрерин 1965 чылда 580 муң тонна чедир, азы 4,5 катап көвүдедир.

1965 чылда саазын бүдүрериниң хемчээлин 3,5 миллион тонна, азы 1958 чылдынга бодааарга 1,6 катап, картонну — барык 2,8 миллион тонна, азы 4 катап хөй хемчээлге төлевилеп турар. Ылангыя халаажак сава кылыр картон бүдүрери улуу-биле хөгжүп, 1958 чылда 70 муң турганындан 1965 чылда 1500 муң тонна чедир көвүдээр. Солун саазының бүдүрери 1,8 катап өзерин төлевилеп турар. Аъш-чем үлетпүрүнүң хереглелдериниге саазын бүдүрери өзер.

Б. УЛУСТУҢ ХЕРЕГЛЕЛ БАРААННАРЫН БҮДҮРЕРИ

Аар үлетпүрүнүң чедип алган бедик деңнелинге болгаш кедээ ажыл-агыйны шинтпирлиг кедүрер талазы-биле партияның айыткан хемчеглерин чедишкинниг боттандырын турарынга үндезилээш, бистиң чуртувуста чиик болгаш аъш-чем үлетпүрү соксаал чок өзүп, улустуң хереглел бараааннарын бүдүрери көвүдеп турар.

Үлетпүрүнүң болгаш аъш-чемниң бараааннарын, а ол ышкаш бажың иштиниң херексел күүлерин бүдүрүп үндүрериниң ең чоокку чылларда улам-на көвүдедир, ынчангаш совет кижилериниң соксаал чок өзүп турар материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдерин доллур хандырарының сорулгаларын шинтпирлээриниң оруу-биле дыка бурунгаарлаар, ыңдыг болганда пөстерге, хептерге, идиктерге болгаш өске-даа бараааннарга чоннуң хереглелдерин чеди чылдың дургузунда четчири-биле хандырар төлээде амгы үеде таарымчалыг байдалдар бистe бар.

8. **Чиик үлетпүр.** Чиик үлетпүрүнүң ниити продукциязы чеди чылдың дургузунда барык 1,5 катап өзер. Чиик үлетпүрүнүң продукциязының кол-кол хевирлерин бүдүрери ватура-биле алырга, дараазындагы хемчээлге төлевилеттинип турар:

	1958 ч. Күүсеттинзе чогууру	1965 ч.	1958 чылдынга бодааарга 1965 чылда хуу-биле
Хөвең-саазын пөстер—млн. метр	5800	7700—8000	133—138
Дүк пөстер — млн. метр	300	500	167
Хендир пөстер — млн. метр	480	635	132
Торгу пөстер — млн. метр	814	1485	182
Эр, хөрөөжен үк кылыглар— млн. эш	882	1250	142
Иштин хеп трикотажы — млн. кезек	392	780	199
Даштыы хеп трикотажы — млн. кезек	95	160	168
Хөм идиктер — млн. эш	355	515	145

Пөстериниң, хептериниң болгаш идиктериниң ассортиментизин база улам ыңай өкижидерин көрүп турар. Буду шынарлыг аргыглардан эр, хөрөөжен үк болгаш өскө-даа аргыглыг кылыгларны бүдүрерин шуут хоругдаан турар ужурлуг. Чоннуң ең-не хөй-биле негеп турары пөстерни ажылдап кылырын дыка калбартыр: ворстарны—барык 3,5 катап, меланжевыйларны — 1,8 катап, ситецтерни — 1,6 катап, штапельдиг волокнодан бедик шынарлыг камвол пөстерни хөй хемчээлдерге бүдүрер.

Улустуң хереглел бараааннарын бүдүрерин көвүдедирин натуралдыг чиг-эттиң өзүүшкүннүг кирип турарының күселі-биле-даа, кылымал болгаш синтетиктиг материалдарны сайзырады ажылдап кылырының күселі-биле-даа хандырар. Пөстерни, хептерни болгаш идиктерни бүдүрерин өстүрериниң төлевилеттинип турар темпилери ССРЭ чеди чылдың төнчүзүнде бүдүрүүшкүннүң ниити хемчээлиниң талазы-биле-даа, чоннуң кижи бүрүзүнге онаштыр продукцияны бүдүрериниң талазы-биле-даа АКШ-тың деңнелинге чоокшулай бээр арганы бээр.

1959—1965 чылдарда чиик үлетпүрүнүң барык 156 чаа улуг бүдүрүлгелерин тударын көрүп турар болгаш 1959 чылдың мурнунда эгелээн 114 бүдүрүлгелериниң тудуу доозулган турар; 1952 — 1958 чылдарда ажыглалга киргенинге бодааарга, аргыгээргиштерин 3,6 катап, пөс станоктарын — 2,9 катап хөйнү, идиктерни бүдүрер талазы-биле күүлерни—ийи ажыг катап хөйнү ажыглалга кирген турар.

Чаа бүдүрүлгелерни тудары-биле чергелештир эрги, шоолуг бүдүрүкчүлүг эвес дериглерни чаа, амгы үениң, бедик бүдүрүкчүлүг дериглери-биле солуп тургаш, ажылдап турар элээн хөй санныг бүдүрүлгелерни чаарты тургузар.

9. **Аъш-чем үлетпүрү.** Аъш-чем үлетпүрүнүң продуктуларының ең чугула хевирлерин бүдүрерин контроль чурагайлар дараазындагы хемчээлдерге төлевилеп турар:

	1958 ч. Күүсетсе чогууру	1965 ч.	1958 чылдынга бодааарга 1965 чылда хуу-биле
Чиг-эттиң күрүне курлавырларындан 1 категорияның субпродуктуларын киириштир эът — муң тонна	2830	6130	217
Чиг-эттиң күрүне курлавырларындан мал саржа— муң тонна	627	1006	160
Чалан сүт продукция сүтке шилчидерге — муң тонна	6017	13546	225
Хоюг чигир (чигир свеклазы)— муң тонна	5150	9250—10000	180—194
Чиг-эттиң күрүне курлавырларындан үнүш үзү— муң тонна	1221	1975	162
Балык тудары — муң тонна	2850	4626	162
Этилдиг спирт — млн. декалитр	158,8	202,8	128
Оон иштинде аъш-чем чиг-эдинден — млн. декалитр	111,7	100	90

Чоннуң кижи бүрүзүнге онаштыр аъш-чемниң чугула чамдык бараааннарын бүдүрериниң деңнелиниң талазы-биле ССРЭ ең-не сайзырангай капиталистиг чурттарны чедер болгаш өртер.

Бүдүрүүшкүннүң хемчээлин өстүрери-биле кады продуктуларның амданныг болгаш хоолулуг чемгир бот-шынарларын улам ыңай бедидер, бараааннарны савалап шарыырын дыка өкижидер, чартык фабрикаттарны, кулинар кылыгларын, уругларның болгаш диетиктиг чемненилгениң продуктуларын ажылдап кылырын калбартыр, бараааннарны савалап үндүрерин көвүдедир талазы-биле өргежок чугула хемчеглерни төлевилеп турар.

Чеди чылдың дүргузунда эът болбаазырадып кылырының 250 чыгам чаа бүдүрүлгелерин, сүт болбаазырадып кылыр 1000 чыгам бүдүрүлгелерни, 200 ажыг консерва заводтарын болгаш өске-даа бүдүрүлгелерни ажыглалга киирер. Чигир заводтарының күчүзү хонукта 3,2 млн. центнер чигирни болбаазырадып кылыр кылдыр улгадыр, азы ийи ажыг катап өзер. Балык тудуун көвүдедирин ажык далайларга болгаш океаннарга балык тударының чаа районнарын шингээдип ап, хөлчүктерни, хөл-тем хөлбектерин болгаш чуртта тургустунган суг шыгжамырларын калбаа-биле ажыглап тургаш чедип алырын төлевилеп турар.

Бүдүрүлге күүлерин улам доллур ажыглап, чылдың дургузунда бүдүрүлгелерни дең дески ажылдадып, чаа технологтуг чорудулгаларны, бүдүрүлгени механизастаарын болгаш автоматчыдарын нептередип, чиг этти комплексилиг ажыглаарын хандырып, белен продукция үндүрерин бедидип, бүдүрүлгеге чидириги болгаш артыкталып үнүүшкүнү кызырып тургаш, ажылдап турар бүдүрүлгелерге аъш-чем продукциязын бүдүрерин көвүдедирин төлевилеп турар. Аъш-чем продуктуларын кадагалаар холодильниктериниң ишкир хемчээли үлотпүрге болгаш садыга барык үш катап улгадыр.

Көдээ ажыл-агый чиг-эдиниң элээн хөй кезээн күрүне бүдүрүлгелериниң дашкаар ажылдап кылып турарын барымдаалааш, хлеб быжырар, колбаса кылыгларны болгаш эът чартык фабрикаттарны, саржагны, быштакты, творогту, ногаа болгаш чимис консерваларын; крахмалды база аъш-чемниң өске-даа продуктуларын ажылдап кылыр бүдүрүлгелерни колхозтарның, совхозтарның болгаш хереглел кооперациязының күжү-биле тудар чорукту калбартыры өргежок чугула. Колхозтарда орулгаларның өсбени-биле болгаш оларга бараааннар продукцияны бүдүрери көвүдээни-биле холбаштыр, көдээ ажыл-агый продуктуларын сайзырадып кылыр бүдүрүлгелерни тудары-биле чергелештир чамдык колхозтарга колхозтар аразының консерва заводтарын, хлеб быжырар черлерни, колбаса бүдүрүлгелерин болгаш эътти, сүттү, ногааларны болгаш чимистерни сайзырады кылыр өске-даа бүдүрүлгелерни тударынга элээн баш колхозтарга хөрөнгилерни каттыштырарын калбаа-биле кылза чогуур. Ол чорук амгы үениң техниказын болгаш технологиязын ажыглап тургаш, ең улуг бүдүрүлгелерни тудар арганы бээр.

10. **Бажың иштиниң херексел күүлдерин бүдүрери.** Амыдырал-чуртталгага өргежок чугула кылыгларны, а ол ышкаш хөрөөженнериниң бажың ажылын чигедип турар машиналарны болгаш приборларны бүдүрери ийи катап көвүдээр болгаш 1965 чылда 88 миллиард рубльдин чедир бүдүрүтүнген турар. Мебельди, амыдыралдың даараныр машиналарын, холодильниктерни, хеп чуур машиналарны, сава чуур машиналарны, радиоприемниктерни, радиоларны болгаш телевизорларны бүдүрери, шактарны, чадаг-тергелерни, мотоциклдерни болгаш мотороллерларны, фотоаппараттарны, амыдыралдың электри приборларын үндүрери дыка көвүдээр.

Синтетиктиг материалдар үлетпүрүн хөгжүдериниң баазызынга амыдыралдың болгаш ажыл-агыйның угланыышкынныг кылыгларны массалыг бүдүрерин организастаар.

Чурт болгаш кооператив үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери улустуң хереглел бараааннарын бүдүрерин улам ыңай көвүдериниң болгаш ажылчы чоннарның амыдырал хандырылгазын өкижидериниң хөрөөнге дыка улуг рольдуг болур. Ол бүдүрүлгелер чиг-эттиң чер-черде бар черлерин калбаа-биле ажыглаар, бүдүрүлгениң техниказын болгаш технологиязын сайзырангайжыдар болгаш ооң күселі-биле үндүрер бараааннарның ассортиментизин болгаш шынарын дыка өкижидер ужурлуг.

В. БҮДҮРҮЛГЕНИ КОМПЛЕКСИЛИГ МЕХАНИЗАСТААРЫ БОЛГАШ АВТОМАТЧЫДАРЫ, ҮЛЕТПҮРГЕ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ БОЛГАШ КООПЕРАСТААШКЫН

11. Бүдүрүлге чорудулгаларын комплексилиг механизастаары болгаш автоматчыдары улус ажыл-агыйынга улам ыңайгы техниктиг деңшилгени болгаш аңаа үндезилээш — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чаазы-биле бедүрерин, продукцияның бот-үнезин чигедирин болгаш шынарын өкижидерин хандырып турар кол, шинтпирлиг чепсектер болуп турар.

Бүдүрүлге чорудулгаларын автоматчыдар талазы-биле ажылдарны үлетпүрүнүң бүгү адырларында, транспортта болгаш харылзааның бүдүрүлгелериниде чорудуп турар. Бистиң үлетпүрүвүс, бирги өөлчегде энергетикада, кара металлургияда болгаш машина тудуунда автоматчыдылганың хөгжүдезинде чамдык чедишкиннерни чедип алган. Автоматтыг таарыштырылганың болгаш дистанциялыг башкарылганың чамдык системаларын химия, нефть болбаазырадыр, хөмүр даш, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнде база чамдык өске-даа адырларда нептереткен.

Бүгү ажыл үениң чартык кезээ амдыгаа чедир ажылды хол-биле кылырынга чарыгдатынып турар машина тудуунга механизация болгаш автоматизация талазы-биле улуг ажылдарны чорудары өргежок чугула. Үлетпүрүнүң хөй-хөй адырларынга болгаш кедээ ажыл-агыйга транспорт болгаш чүдүрүлге-дүжүрүлге ажылдарын механизастаар херек. Ең чоокку чылдарның кол сорулгазы болза бүдүрүлге чорудулгаларын комплексилиг механизастаарын доозары болуп турар.

Чамдык агрегаттарны, установкаларны автоматчыдарындан комплексилиг автоматчыдылгаже, бүрүн автоматчыткан цехтерни, бүдүрүлге чорудулгаларын болгаш бүдүрүлгелерни тургузарынче шилчизе чогуур.

Саналга техниказының чедишкиннери бүдүрүлге чорудулгаларын автоматчыдарының талазынга калбаак перспективаларны ажыдып турар. Бүдүрүлге чорудулгаларын башкарарынга амгы үениң саналга машиналарын ажыглаары ең-не ажыктыг чуруумга технологтуг чорудулганы шуут-ла шилип алыр болгаш башкара бээр арганы берип турар.

Үлетпүрүнүң бүгү адырларынга автоматчыдылга талазы-биле ажылдарның ниити программазын күүседири-биле чергелештир дүржүлга-көргүзүлгениң бежен ажыг бүдүрүлгелерин тургузарын төлевилеп турар, комплексилиг автоматчыдылганың ең чаа схемаларын оларга боттандырган турар.

12. Үлетпүрге специализация болгаш кооперастаашкын талазы-биле улуг хемчеглерни контроль чурагайларында көрүп турар:

— бүдүрүлгелерни специализастаарының болгаш кооперастаашкынны өкижидериниң, ажык чок сөөртүлгелерни үзүткээрінің эргежок чугулазын барымдаалап тургаш, бойдус курлавырларын ең боттуг ажыглаарынга үндезилээш, экономиктиг районнарның улам ыңайгы комплексилиг хөгжүдезин;

— ажылдап турар бүдүрүлгелериниң бүдүрүлге күүлерин ажыглаарын дыка өкижидерин;

— специализацияны чүгле үлетпүрге эвес, харын улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга: транспортка, тудугга, септелге болгаш өске-даа ажылдарга боттандырарын көрүп турар.

Шуткулга бүдүрүлгезиниң болгаш хептелгениң технологиязын өкижидериниче улуг кичээнгейни салыры база ылап шын шуткулганың арганларын машина тудуунга янзы-бүрү арга-биле сайзырангайжыдары болгаш хөгжүдери эргежок чугула.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерни специализастаарын болгаш чаарты тургузарын өкижидип тургаш-даа, 1965 чылда специализастаан күүлерни: шой шуткуур талазы-биле 14,7 миллион тонна чедир, кан шуткуур талазы-биле — 4 миллион тонна чедир, поковкалар талазы-биле — 1,6 миллион тонна чедир болгаш хептелгелер талазы-биле — 3,8 миллион тонна чедир улгаттырып тургаш, шуткулга, поковкалар болгаш хептелгелер бүдүрер талазы-биле специализастаан чаа улуг 75 — 80 цехтерни болгаш заводтарны тудуп тургаш-даа, машина тудуунуң белеткел баззазын улам ыңай хөгжүдерин контроль чурагайларның төлевилели айтып турар. Шуткулга дериин бүдүрер талазы-биле специализастаан заводтарның күчүзү 4 ажыг катап улгаткан турар. Ылап шын шуткулгага дериглерни бүдүрерин организастаарын көрүп турар.

(Уланчызы 3-кү арында).

1959—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң контроль чурагайлары

(СЭКП-ниң XXI съездизинге эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң тезистери)

(Уланчызы).

Массалыг ажыглаашкынның продукциязын—өй тавында редукторларны, демир болбаазырадып кылыр херекселди, метизтерни, электродтарны, фитингилерни, үлетпүр арматуразын болгаш өске-даа кылыгларны бүдүрер талазы-биле специализастаан күүүлерни дыка калбартыры, а ол ышкаш оларны бүдүрерин эвээш санныг бүдүрүлгелерге мөөңнээри көрдүнүп турар.

Автомобиль тудуушкунунга, трактор тудуушкунунга, көдээ ажыл-агыйның машина тудуушкунунга, аар, тудуғорук машина тудуушкунунга чаңгыс хевириң продукциязын бүдүрерин эвээш санныг заводтарга чогумчалыг кылдыр мөөңнээри болгаш чаңгыс аай хевиржиткен база өй тапчыткан агрегаттарны, белдирлерни, кезектерни массалыг хөй бүдүрерин организастаары көрдүнүп турар. Патонуң аргазын ёзугаар, ол арга-биле янзы-бүрү кезектериң болгаш кылыгларның фасон профильдерин бүдүрерин организаставышаан, каңнаар ажылдарны калбак хемчээлдерге шингээдип алыр талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырары көрдүнүп турар. Ол чорук шуткулга, дарганналга болгаш демир болбаазырадып кылыр бүдүрүлгелерде эвээш бүдүрүлүг болгаш хөй күш үнер ажылдарны алаан кызырарынга арганы бээр.

13. Бүдүрүлге чорудулгаларын комплексилиг механизастаар болгаш автоматизастаар талазы-биле хемчеглерни боттандырарынга, үлетпүрге специализацияны болгаш кооперастаашкынны хөгжүдеринге үндезилээш бүдүрүлгени өстүрериниң болгаш ажылчы чоннарның чаагай бадалын бедидериниң шиитпирлиг фаттору болуп турар **күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү** келир беш чылда дыка өзер.

1959 — 1965 чылдарда үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чаңгыс ажылчынга хуваштыр алырга 45 — 50 хуу өзери көрдүнүп турар, а ажыл хүнүнүң үргүлчүлелиниң кызырлырын барымдаалаарга шакта ажылдап алышкын улам көвүдээр.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам ыңай өстүрериниң техниктиг нормалаашкын чугула ужур-дузалыг. Ажылдап алышкынның эргижирээн, куду нормаларын чамдык бүдүрүлгелерде ам-даа ажыглап турар. Дузалаар ажылдарны механизастаарынче болгаш күш-ажылды база ажыл төлевирин организастап турарында четпестерни үзүткаарыпче шынгыы кичээнгей угланган турар ужурлуг.

14. Ниити продукцияны бүдүрериниң планнаттынган хемчээлинге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң дүүштүр 1959 — 1965 чылдарда үлетпүр продукциязының бот-үнезин деннелге өртектерге барык 11,5 хуу чингедири көрдүнүп турар.

* * *

Социалистиг үлетпүрнү хөгжүдериниң 1959 — 1965 чылдарда көрдүнген эң улуг программазын боттандырар талазы-биле эң чугула роль улус ажыл-агыйының чөвүлелдеринге хамаржыр. Ажыглалга чаа кирген болгаш чаартынган бүдүрүлгелерден улуг ажыкты эң чоокку хуусаада алыр төлээде улус ажыл-агыйының чөвүлелдери үлетпүрнү удуртурун улам ыңай сайзырангайжыдарын болгаш капитал салышкыннарын база материалдыг курлавырларны эң-не чогумчалыг ажыглаарын хандырар хүлээлгелиг. Бүдүрүлгениң чаа курлавырларын дилеп тыварынга ажылчыннарның, инженерлериң болгаш техниктериң чогаадыкчы инициативазын бала идеикейлиг чоруун калбаа-биле хөгжүдери болгаш деткиири, улус ажыл-агыйының бүгү адырларын көдүреринге оларны эң-не бүрүн ажыглаарын чедип алыры, бүдүрүлгениң чаа техниказын, комплексилиг механизациязын болгаш автоматизациязын шиитпирлиг-биле шиңгээдип алыры, дерипшкиннерни чаартырын, үлетпүрге специализастаашкынны болгаш кооперастаашкынны чорудары, аңаа үндезилээш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн соксаал чокка бедидери эргежок чугула.

Социалистиг үлетпүрнү улам ыңай хөгжүдериниң 1959 — 1965 чылдарда планнаттынган эң улуг сорулгаларын чедиишкинниг күүседириниң үндезини маадырлыг ажылчын аңгының, бистиң алдарлыг өртем-техниктиг интеллигенциявыстын, бүгү совет улустун шудургу күш-ажылы, чогаадыкчы инициативазы болуп турар.

Социалистиг көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдези

Сөөлгү чылдарның дургузунда чоруттунган улуг экономиктиг болгаш политиктиг хемчеглериң түңнелинде социалистиг көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинде улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Бистиң социалистиг үлетпүрүвүс көдээ ажыл-агыйны амгы үениң машиналары-биле болгаш механизмнери-биле чепсеглээн, минералдыг удобрениелерни болгаш көдээ ажыл-агыйның хоралакчылары-биле база бок үнүштер-биле демиселдиң химиктиг чепсектерин бүдүрерин көвүлеткен. Колхозтар болгаш совхозтар ам хөй санныг бедик мергежилдиг кадрларлыг болуп турар. Сөөлгү үениң дургузунда кур болгаш курукан черлериң аажок улуг шөлдери шиңгээдип алдынган болгаш чуртка тарылга шөлдери дыка калбарган.

Ам болур чеди чылдың сорулгазы болза, аъш-чемниң эң чугула продуктуларынга чоннуң хереглелин хандырып, калбак ассортиментиге бедик шынарлыг аъш-чем продуктулары-биле чонну өлбекшилдиг хандырар болгаш көдээ ажыл-агый продуктуларынга күүрүнениң өске бүгү хереглелдерин хандырар кылдыр көдээ ажыл-агый чиг-эдинин курлавырларын дыка көвүдеп шыдаар көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ыңдыг өзүлдезин чедип алыры болур.

Көдээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдериниң төлевилеттинип турар программазы социалистиг бүдүрүлге харылзааларын сайзырангайжыдары-биле, социалистиг өнчүнүң колхозтун болгаш бүгү улустун дээр ийи формаларының чоокшулажышкыны-биле кады боттанган турар. Ол дээрге колхозчу тургузугнуң улам ыңайгы хөгжүлдезинге, бүдүрүлге фондуларының өзүлдезинге, колхозтарның үлешпес фондуларының көвүдээринге болгаш оларны шын ажыглаарынга, үлетпүр, тудуг болгаш өске-даа ажыл-агый черлерин кады организастаарының, электростанцияларның, суггарылга болгаш кургадылга системаларының, көдээ ажыл-агый продуктуларын ажыдап кылыр болгаш кадагалаар черлериң, школаларның, ылаңгыя школа-интернаттарның, назылап кыраннарга дыштанылга бажыңнарының, эмнелгелериң, клубтарның тудуушкунун кады чорударының шугуму-биле колхозтар аразының бүдүрүлге харылзааларын калбартырынга илереер.

Колхоз бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезиниң хире-чергези-биле кажан колхозтар мурнакчы техника-биле чепсегленген улуг ажыл-агыйлар апарган болгаш мергежилдиг кадрларлыг база колхозчуларның материалдыг болгаш амылыры хереглелдери ниитиниң ажыл-агыйының күсели-биле улам хөй хемчээл-биле хандыруттынар апаар байдалларда колхозчуларның хууда дузалаар ажыл-агыйы бодунуң ужур-дузазын чоорту чидирер апаар.

Социалистиг көдээ ажыл-агыйга сөөлгү үеде ролю дыка өскен совхозтар болза, хөренгилериң болгаш күш-ажылдың өң эвээш чарыгдалдарын үндүрүп тургаш, эң хөй санныг көдээ ажыл-агый продуктуларын алырынга ажыглалдыг черлерин болгаш техниканы эң дээре ажыглаарынга колхозтарга чижек көргүзер үлегерлиг социалистиг бүдүрүлгелер кылдыр хөгжүүр апаар. Совхозтарның хөгжүлдези бүдүрүлгени дорт башкарын чорударынга әр, хөрөөжен ажылчыннарны улам идеикейлиг кириштирер угланышкынга чоруттунар.

Колхозчу тургузугнуң хөгжүлдезинге чаа үе-чала, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң көдүрүүшкүнүнге совхозтарның ролюн бедидери көдээ ажыл-агый продуктуларының өлбекшилин эң дүрген тургузарын хандырар, ол болза коммунизмче шилчилгениң эң чугула үүүлү болур.

1. 1959 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң контроль чурагайларының төлевилелинде айтып турары болза:

— чеди чылдың төнчүзүнде тараның чыылдазын чылда 10—11 миллиард пуд хемчээлге хандырар кылдыр тараа ажылын улам ыңай көдүрер;

— кол техниктиг культураларны бүдүрерин 1965 чылда дараазында хемчээлдерге көвүдедир: чиг-хөвеңни — 5,7—6,1 миллион тонна чедир, азы 1957 чыддагызындан 35—45 хуу хөй, чигир свеклазын — 70—78 миллион тонна, азы 1,8—2 катап хөй, үстүг культураларның үрезиннерин — барык 5,5 миллион тонна чедир, азы 70 хуу хөй, лен волокнозун — 580 муң тонна чедир, азы 1957 чыддагызындан 32 хуу хөй;

— 1965 чылда картофельдиң ниити чыылдазын 1957 чылда 88 миллион тонна турганынга улур барык 147 миллион тонна чедир көвүдедир;

— ногаалар бүдүрерин чоннуң хереглелин бүрүн хандырар хемчээлдерге хөгжүдер;

— чеди чылдың дургузунда чимистерни болгаш каттарны бүдүрерин ийиден эвээш эвес катап, виноградты — 4-тен эвээш эвес катап көвүдедир;

— 1958 чыл-биле деңнээрге 1965 чылда мал ажылының кол-кол продуктуларын бүдүрерин мынчаар көвүдедир: өөт-ти (коң эьттин деңзизинге)—16 миллион тоннадан эвээш эвес, азы 2 катап хөй; сүттү—100—105 миллион тонна чедир, азы 1,7 — 1,8 катап; дүктү — барык 548 муң тонна чедир, азы 1,7 катап, чуургаларны—37 миллиард кезек, азы 1,6 катап хөй.

1958 чыл-биле деңнээрге 1965 чылда көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязының хемчээли ниитизи-биле барык 1,7 катап көвүдээр.

Көдээ ажыл-агыйда бүдүрүлгениң кол чепсээ болур черни ажыглаарын ам болур чеди чылда дыка өкижидерин айтып турар. Көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг 100 гектар черлеринге онаштыр көдээ ажыл-агыйның эң чугула продуктуларын бүдүрери 1965 чылда дыка көвүдээр болгаш көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг 100 гектар черлеринге онаштыр ол продуктуларны АКШ-та ам үеде бүдүрүп турарын ажар, ол дараазында саннардан көстүр:

	Көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг 100 гектар черлеринге (центнер)	
	ССРЭ 1965 чыл	АКШ 1957 чыл
Тараа	329—360	280
Картофель	294	19
Чигир	18,5—20	4,1
Эьт (коң эьт деңзизинге)	32	29
Сүт	200—210	101
Дүк	1,1	0,2

2. **Чер ажылы.** Ам болур чеди чылда чер ажылының продукциязын улам ыңай дүрген өстүрерин көрүп турар. Ам совет улус партиянның удуртулгазы биле күр болгаш курукан черлерни шиңгээдип алыр, көдээ ажыл-агыйны эң чаа техника-биле чепсеглээр болгаш ону мергежилдиг кадрларбиле хандырар талазы-биле улуг ажылды чоруткада, үрезин хөрөөн дыка өкижиткенде болгаш химиктиг удобрениелерни бүдүрери көвүдеп турда бүгү көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидер деп эң чугула улус ажыл-агыйжы сорулга долу хемчээлге тургустунган.

Чер ажылының хөгжүлдезинде кол шугум амгы болур үеде-даа бүгү көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң үндезини болур тараа бүдүрерин бүгү хемчег-биле көвүдедири болуп артар. Сибирьнин, Уралдың, Поволжьенин, Казах ССР-ниң, а ол ышкаш Украин ССР-ниң, Соңгу Кавказтың колхозтары болгаш совхозтары, тараа ажылын хөгжүдери-биле чергелештир техниктиг культураларны бүдүрери болгаш бедик продуктулуг мал ажылы дыка калбарар РСФСР-ниң Төп кара-хөрөүннүг зоналары бараанныг тарааның кол бүдүрүкчүлери болуп моон соңгаар-даа артарлар. РСФСР-ниң кара-хөрзүннүг эвес областарынга, а ол ышкаш Белоруссияга, Литвияга, Латвияга болгаш Эстониягa тарааның дүжүттүүн болгаш ниити чыылдаларын бедидери аъш-чем болгаш мал чеми тараа-биле колхозтарның база совхозтарның боттарының хереглелдерин хандырар ужурлуг.

Тараа бүдүрерин көвүдедири-биле чергелештир үнелиг быжыг кызыл-тасты, кырлыг-караның, тараа-бобы культураларының эң дээре сорттарын бүдүрериче онза кичээнгейни салбышаан, тарааның шынарын бедидерин чедип алыры эргежок чугула.

Уралдың болгаш Сибирьның районнарынга, а ол ышкаш Казах ССР-ге тарымал тоорүктүн, үстүг леннүң болгаш өске-даа үстүг культураларның тарылгаларын калбарттыр болгаш дүжүттүүн дыка бедидер. Украинаның, Молдавияның районнарынга, соңгу Кавказка, Поволжьеге болгаш РСФСР-ниң төп кара-хөрөүннүг районнарынга тарымал тоорүктүн дүжүттүүн бедидеринче онза кичээнгейни салыр.

Улуг хоорайларның болгаш үлетпүр төптериниң хоорай чаны зоналарынга картофельди болгаш ногааларны бүдүрерин тускайжыткан совхозтарга колдап чорудар, ол дугайында бирги ээлчегде шыктыг болгаш суггаттыг черлерни база көвүрген чер көрженниг черлерни ажыглаар.

Бүгү көдээ ажыл-агый культураларының бедик туруштуг дүжүттерин алыры, продукцияның ниити чыылдаларын айыттынган хемчээлдерге чедирери болза, чурттун аңгы-аңгы экономиктиг зоналарының болгаш ажыл-агый бүрүзүнүң байдалдарынга ажыглаттынар чер ажылының өртемге үндезилеттинген системаларын шиңгээдип ажыглаарынга, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин сайгара тургузарын улам ыңай специализастаарынга болгаш өскүждериниге, өртемниң болгаш мурнакчы дүржулганың чедиишкиннерин калбаабиле ажыглаарынга үндезилээш чедип алдынар ужурлуг. Көдээ ажыл-агыйны чорударының шын системазын бүдүрүлгеге нептередирин күүрүнениң улуг чугула хөрөө кылдыр кеөру өргежок чугула.

Ажыл-агыйны чорударының системазының эң чугула чарылбас кезээ, бүдүрүлгениң адырларының угланышкынын болгаш ажыктыг кылдыр дүүштүрүп чорударын тодаадыр шын тарылга ээлчештирилгелерин колхоз болгаш совхоз бүрүзүниге ам болур чеди чылда чорудары, хөрзүннерни ажылдап кылырының шын системазын болгаш бүгү көдээ ажыл-агый культураларын соруттуг үрезиннер-биле тарыырын хандырары өргежок чугула.

Хөвең тарыыр районнарга суггаттыг черлерни, соңгу-барыын болгаш барыын талакы районнарга тарылга черлерин сайзырадырын калбарттыр, а ол ышкаш суг чок болгаш өвөөш суглуг одарларны сугландырар талазы-биле ажылдарны үргүлчүлээрин айтып турар.

1965 чылда көдээ ажыл-агыйга минералдыг удобрениелерни бээрин 1958 чылда 10,3 миллион тонна турганынга улур 31 миллион тонна чедирерин ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң контроль чурагайлары көрүп турар. Органиктиг удобрениелерни чыырын болгаш төгерин дыка көвүдедири, ажыг хөрзүннериниң ажыг чоруун чидирери болгаш кужурланчак хөрзүннериниң кужурун үндүрерин ажыглаары база өргежок чугула.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүткениниң түңнелинде ам болур чеди чылда көдээ ажыл-агый үнүштерин хоралакчылардан болгаш аарыгларган камгалаарының хөрөөн өкижидеринге, а ол ышкаш бок үнүштер-биле химиктиг демиселге байдалдар тургустунар, ол дээрге көдээ ажыл-агый культураларының ниити чыылдаларын көвүдедириниң немелде курлавыры болур.

3. **Мал ажылы.** Мал ажылының талазында ам болур чеди чылда кол сорулга эьт, сүт, чуургалар болгаш дүк бүдүрерин көвүдедири болур. Бир эвес 1952—1958 чылдарда эьт бүдүрериниң чылда ортумак көвүдээшкини барык 500 муң тонна (коң эьт деңзизинге) турган болза, 1959—1965 чылдарда ол 1.100 муң тонна ажыг, сүт—ол ёзугаар 3,1 миллион тонна турганындан 5,9—6,6 миллион тонна, дүк — 18 муң тонна турганындан 33 муң тонна болур. Бир инектен-не сүт саалдазы колхозтарга 2600 килограммдан эвээш эвеске көвүдээр.

Оон-биле чергелештир бүгү чүзүн малдарның болгаш күштарның баш санын дыка көвүдедирин хандырар. 1959 — 1965 чылдарда малдың баш санының чылда ортумак немей өзүлдезин 1952—1958 чылдарның дургузунда ортумак немей өзүлде-биле деңнээрге мыйыстыг бода мал 3,2 катап, оон иштинде инектер 2,2 катап; хой — барык 2 катап көвүдээр ужурлуг.

Эьт бүдүрерин көвүдериниң сорулгазы баштайгы чылдарда колдуунда хаван ажылының болгаш күш ажылының күсели-биле шиитпирлеттинер, а дараазындагы үеде мыйыстыг бода малдың болгаш хойнуң санын көвүдедири-биле инек эьдин болгаш хой эьдин бүдүрери дыка өзер.

Малдың продуктулуун бедидерин барымдалааш, колхозтарга болгаш совхозтарга тарып боозадылтага бедик продуктулуг үрелиг малдарны калбаа-биле ажыглап тургаш, үрелел ажылын организастаарын өкижидер үксаалыг малдың санын көвүдедир.

Мал ажылын хөгжүдериниң айыткан программазын чедиишкиниг күүседириниң кол чүүлү быжыг чем суурну тургузары болур. Мал чемнерин бүдүрериндe хожудаашкынны ажып өөтери болгаш чурттун бүгү районнарынга мал ажылын четчир хемчээлдиг янзы бүрү болгаш долу үнелиг чемнер-биле хандырары көрдүнүп турар.

Тараада бүдүрерин көвүдедирин төлевилеп турары 1965 чылда малга 85—90 миллион тонна концентраттыг чемнерни тускайлаарын хандырар. Оон-биле кады сиген бүдүрери бети дээрге-ле 2 катап, силос бүдүрери—4 каттаптан эвээш эвес көвүдээн турар ужурлуг, мал чеминге картофельди 1957 чылга бодаарга барык 2 каттаптан хөйну тускайлаан турар.

Мал чемнерин көвүдедиринге шиитпирлиг роль кукуруузага онзажыр. Чурттун аңгы-аңгы районнарынга улуг шөлдерге кукуруузаны өстүргениниң дүржулгазы гектардан мочактар-биле кады 500 центнерден эвээш эвес ногаан массаны ап болурунуң аргазын бүзүрелдиг бадыткап турар. Дөрбелчин-уяланчак арга-биле тараа кукуруза болза, шын агротехниканы болгаш тарылга, ажаалда база ажаап алышкын талазы-биле шупту ажылдарны бүрүн механизастаарын чоруткада өске культуралар-биле деңнээрге күш-ажылдың болгаш акша-хөренгилериниң эң эвээш чарыгдалдары-биле гектар тарылгадан эң хөй санныг чемгерилге единицаларын берип турар.

Чаягаар бүткен сиген шөлдерин болгаш одарларны өкижидер дугайында ажылларны калбак хемчээлдерге чорударының күсели-биле оларның продуктулуун бүдүн чартыктан эвээш эвес катап бедидер.

Холушкак мал чемнерин бүдүрерин 1957 чылда 3,9 миллион тонна турганынга улур 18 — 20 миллион тонна чедир көвүдедир база балык болгаш эьт үлетпүрүнүн артыышкыннарын бүрүн ажыглаарыңың хемчеглерин алыр.

Эң камналгалыг мал кажаадарын туларын дыка көвүдедир, мал ажылының фермаларын, ылаңгыя сугну бээрин, инектерни саарын болгаш ферма иштиниң транспортун механизастаарын боттандырар.

4. **Көдээ ажыл-агый продуктуларының белеткелдери.** Көдээ ажыл-агый продуктуларының кол хевирлерин белеткээрин 1965 чылда дараазында хемчээлдерге чедирерин контроль чурагайлар айтып турар:

	1965 ч. (муң тонна-биле)	1957 чылга удур 1956 чылдың хуузу
Чиг-хөвең	5.700— 6.100	135—145
Чигир свеклазы	70.000—78.000	180—200
Үстүг культураларның үрезиннери	3.560	180
Картофель	11.720	148
Лен-волокно	530	137
Эьт	11.050	2,2 катап
Сүт	40.610	2 катап
Дүк	540	1,9 катап
Чуурга (миллиард кезек)	10	2,3 катап

Тараа белеткелдериниң хемчээлдерин 1958 чылдың дүжүдүнден алган планныг белеткелдериниң децилинден эвээш бедик кылдыр доктаадырын көрүп турар, ол чорук күрүнениң тараага хереглелин хандырар болгаш оон-биле кады колхозтарга, совхозтарга эьт, сүт болгаш мал ажылының өске-даа продуктуларын бүдүрериниге тарааның чарыгдалын дыка көвүдедирин хандырар.

Көдээ ажыл-агый продуктуларының белеткелдерин планнаары болгаш чорудары чурттун аңгы-аңгы зоналарының болгаш районнарының аайы-биле оларның бойдус болгаш экономиктиг байдалдарын барымдаалап көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин шын сайгара тургузары-биле эң сырый дүгжүр болгаш көдээ ажыл-агыйга бүдүрүкчү күштериниң көдүрүүшкүнүн хандырар ужурлуг.

Көдээ ажыл-агый продуктуларының белеткелдериниң доктаатынган планнарының бүрүн болгаш өй-шаанда күүсеттинери көдээниң ажыл-ишчилериниң талазындан ниити күрүнениң өрге-ажыктарын шын билгениниң эң чугула көргүзүү болур. Көдээ ажыл-агый продуктуларының бүгү хевирлерин белеткээриниң планнарын, а ол ышкаш чеди чылда доктаатынган планнарны чедиишкиниг күүседиринче болгаш ажыр күүседиринче хемчеглерни албышаан, бо айтырыгга күрүнениң сагыыла-чурумун моон соңгаар шынгыы сагыыры база өргежок чугула. Бо дугайында ниити күрүнениң хереглелдерин өй-шаанда дугаарынга болгаш республикалар аразының дужаалгаларын күүседиринге соругдаан ниити-эвилел фондузунга продукция дужаар талазы-биле онзалдаларны чугаажок күүседирин хандырар ужурлуг.

5. **Совхозтарны хөгжүдери.** Ам болур чеди чылда совхозтарга көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрери улуг хемчээлдерге көвүдээр. Көдээ ажыл-агыйда кол социалистиг бүдүрүлгелер болур совхозтарның ролю улам-на өзер ужурлуг. Ам болур чеди чылда совхозтарга, ылаңгыя күр черлерни шиңгээдип ап турар районнарга бүдүрүлге болгаш чурттарга тудугларының тудуушкунун доозарын төлевилеп турар. 1957 чыл-биле деңнээрге 1965 чылда деннештирилге өртектеринге тараанның бот үнезин 30 хуудан эвээш эвес, эьттин —19 хуу, сүттүң—23 хуу, дүктүң—8 хуу, хөвеңниң—20 хуу чингедири көрдүнүп турар. Совхоз бүдүрүлгезин хөгжүдеринге болгаш совхозтарның бедик оруулгалыг болурун хандырарынга оларның материал-техниктиг чепсегленишкинин дыка күштелдирери, совхозтарның минералдыг удобрениелерге хереглелин бүрүн хандырары төлевилеттинип турар. Продукцияның тус-тус хевирлерин бүдүрериниге совхозтарны специализастаары боттанган турар.

6. **Көдээ ажыл-агыйны механизастаары болгаш электрижидери.** 1959—1965 чылдарда көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң талазы-биле онзалдаларны күүседириниң шиитпирлиг негелделериниң биреези бүдүрүлгени механизастаарын болгаш электрижидерин бүгү хемчеглер-биле калбартыры, колхозтарны болгаш совхозтарны мурнакчы техника-биле улам ыңай чепсеглээри болур.

Чеди чыл планының дургузунда көдээ ажыл-агыйга 1 миллион ажыг тракторларны, 400 муң хире тараа комбайнарын болгаш өске-даа хөй санныг машиналарны база дериглелдерни бүдүрүп үндүрерин планнап турар.

Техниктиг чепсегленишкинни бедидери көдээ ажыл-агый ажылдарын чорударының хуусааларын кызырар болгаш чурттун янзы бүрү зоналарынга таарыштыр көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин комплексилиг механизастаар чорукту нептередирин калбартыр арганы бээр.

1959—1965 чылдарда көдээ ажыл-агыйны электрижидер талазы-биле ажылдар ажок калбарар. Чурттун бүгү колхозтарын электрижидерин болдуунда чеди чыл планының төнчүзүнде доозарын көрүп турар, а совхозтарны болгаш СТС-терни электрижидерин оон дыка бетинде доосхан турар. Келир чеди чылда колхозтарны электрижидер талазы-биле көрдүнген ажылдарның хемчээли 1952—1958 чылдарда ол ажылдарның хемчээлинден 2,5 катап ажыг болур. Көдээ ажыл-агыйга чеди чылдың дургузунда электроэнергияны хереглээри 4 хире катап өзер. Көдээ ажыл-агыйны электрижидериниң сорулгазын боттандырарда колхозтар аразында болгаш районнар аразында электростанцияларның тудуунга колхозтарның акша-хөренгизин калбаа-биле киирери чугула. Күрүнениң электросистемаларының болгаш электростанцияларының электри четкилериниң совхозтарны болгаш колхозтарны электри-биле хандырарын база көрүп турар. Колхозтар болгаш совхозтар электри энергиязын бүдүрүлгеге улам калбаа-биле ажыглаар болур.

7. **Ыяш ажыл-агыйы.** Аърга-ыяш курлавырларын чүгле чурттун хүн бүрү хереглелдерин долузу-биле хандырарынга бодап ажыглаарын эвес, харын аърга-ыяштарны камнаарын болгаш катап тургузарын база көрүп турар.

Ыяш материалдарының талазы-биле улус ажыл-агыйының болгаш чоннуң өспүшаан турар хереглелдерин Соңгу чүктүн, Уралдың болгаш Сибирьниң хөй аърга-ыяштыг районнарынга ыяш белеткээрин болгаш ажылдап кылырын күштелдириниң күсели-биле хандырган турар. Ыяш белеткелиниң организацияларының техниктиг чепсек-херекселлерин болгаш кадрларын аърга-ыяшты катап тургузарының ажылын чорударынче хаара тыртары эргежок чугула.

262 миллион гектар шөлге аърга-ыяшты чаа болгаш катап өстүрерин боттандырар, аърга-ыяшты тарыырын болгаш олуртурун база аърга-ыяшты катап тургузарының талазы-биле хемчеглерни 11 миллион хире гектар шөлге чорудар. Аърга-ыяштың шынар составын экижидери, өртерден болгаш хоралакчы курттардан аърга-ыяшты камгалаар талазы-биле ажылды чорудары соңгаарладып болбас сорулга болур.

Көдээ ажыл-агыйда ажыглаттынмайн турар таарымча чок черлерни аъргаландырып тургаш чурттун ховуларыг болгаш аърга холушкак ховуларлыг районнарының аъргаыяштыг болурун бедидер талазы-биле ажылдарны калбартыр, аргаларга орук тудуун болгаш, малгаш-баларлыг аъргаларны кургадыр ажылды калбартыр.

* * *

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның чаңгыс чижек хемчээлинге күш-ажыл болгаш акша-хөренги чарыгдалын кызырарының айтырыглары улус ажыл-агыйының бүгү адырларындаазы-биле бир дөмей амгы үеде көдээ ажыл-агыйда бирги планче идип, үндүрүттүүп турар. Чеди чылдың дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү колхозтарга 2 хире катап, а совхозтарга — 55—60 хуу өскен турар ужурлуг. Колхоз болгаш совхоз бүрүзү быжыглаттынган черинден болдунар-ла хөй продукцияны алырын чүгле хандырар чүве эвес, харын база бүгү-ле аргаларны эң-не бодалдыг ажыглап, камналганың чурумун шынгызы-биле чорудуп тургаш, ажыл-агыйны кедилиин барымдаалап бодамчалыг чорудар ужурлуглар. Харын аңаа үндезилеттингеш көдээ ажыл-агый продукциязынга өртекти чайгылыш чокка чингедири болгаш улус массаның чаагай чоруун улам ыңай экижидери хандыртынган турар.

1959—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң контроль чурагайларында бистиң чуртка көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай көдүрериниң бедик темпилерлиг болуру көрдүнүп турар. Сөөлгү беш чылдарның дургузунда көдээ ажыл-агыйда улуг өскерилгелер болган, ам келир чеди чылда идип үндүрүп турар сорулгаларны чедиишкиннин-биле шиитпирлээринге бүгү байдалдар тургустунган. Көдээнің ажыл-ишчилериниң социалистиг чарыжы болгаш мурнакчы колхозтарның база совхозтарның дүржулгалары көдээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле ол улуг сорулгаларны чедиишкиниг күүседириниң боттуг аргаларын айтып турар.

Транспортту болгаш харылзааны хөгжүдери

Ам келир чеди чыл болза транспорттун кол хевирлерин, ылаңгыя демир орук болгаш агаар транспортун техника талазы-биле үндезин чаартырының үеси болур.

1. **Демир орук транспортунуң чүүк сөөртүлгези чеди** чылдың дургузунда 1 триллион 800 миллиард — 1 триллион 850 миллиард тонна-километр чедир азы 40—45 хуу көвүдээр. 1965 чылда демир оруктарның бүгү чүүк сөөрүл-

(Уланчызы 4-кү арында).

1959—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң контроль чурагайлары

(СЭКП-ниң XXI съездизинге эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң тезистери)

(Уланчызы).

газыныҢ 85—87 хуузун электровозтар-биле болгаш тепловозтар-биле күүсеткен турар, а 1958 чылда ол 26 хуу болган. Электрилиг болгаш тепловозтуг сөөртүлгеге шилчиткен демир оруктарныҢ узун дурту 100 муҢ хире километр четкен турар.

МооҢ алаанда эҢ чугула оруктарны электрижиткен турар: Москва—Куйбышев—Иркутск—Ыраккы Чөөн чүк, Москва—Горький — Свердловск, — Москва — Казань — Свердловск, Караганда — Магнитогорск — Уфа, Москва — Харьков — Ростов — Минеральные Воды болгаш оон-даа өске, мооҢ түҢнелинде электрижиттинген демир оруктарныҢ четкили үш хире катап көвүдөөр.

Чаа районнарда бойдус курлавырларын шиҢгээдип алырыбиле болгаш экономиктиг эҢ чугула районнарныҢ аразынга транспорт харылзааларын күштелдирер төлөөде 9 муҢ хире километр чаа демир орук магистральларын болгаш 8 хире муҢ километр ийиги оруктарны тударын көрүп турар. ЭҢ улуг Мурнуу-СибирьниҢ болгаш Ортаакы-СибирьниҢ демир оруктарынныҢ тудуун дооскан, КазахстанныҢ, УралдыҢ, ПоволжьениҢ районнарынга өлөөн каш чаа демир орук шугумнарын тутқан турар. Оон аҢыда, аҢрга-ыыштыг черлерни шиҢгээдип алырыныҢ районнарынга 2,7 муҢ километр демир оруктарны тударын көрүп турар.

АвтоматиканыҢ болгаш телемеханиканыҢ эҢ чаа херекселдерин демир орук транспортунга калбаа-биле ажыглаан турар. 1959—1965 чылларда узун дурту 18—20 муҢ километр демир орук шугумнарын автоматтыг блокировка-биле болгаш диспетчер төпчүдүлгези-биле дериирин көрүп турар. Чаа күчүлүг локомотивтерни ажыктыг ажыглазарын хандырар төлөөде ам ажылдап турар четкиге кол нуруузунда аар хевирлиг 70 муҢ километрден эвээш эвес чаа рельстерни салган турар.

Демир оруктарны техника талазы-биле өде чепсеглөөнинин болгаш кол херекселдерни ажыглаарын экижиттениниҢ түҢнелинде демир орук транспортунга күш-ажылдыҢ бүдүрүкчүлүү чеди чылдыҢ дургузунда 34—37 хуу өзер болгаш АКШ-тыҢ демир оруктарында күш-ажылдыҢ бүдүрүкчүлүүнүҢ амгы үедеги деңнелин ашкан турар. Демир орук сөөртүлгезиниҢ бот-үнези чеди чылдыҢ дургузунда 22 хире хуу чиигээр.

2. **Далай флодунуҢ чүк сөөртүлгези** чеди чылдыҢ дургузунда 2 хире катап өзер, оон-биле кады чурттан үндүр-киир чүктер сөөртүрүнге ада-чурт флодунуҢ киржилгези дыка бедиир.

Далай флодун чаартып кылырын ону чаа дүрген чоруктуг суднолар-биле чепсеглөөниҢ шугуму-биле чорудары көрдүҢүн турар. Далай флодунуҢ ниити тоннажы чеди чылдыҢ дургузунда 2 хире катап көвүдөөр. Далай порттарынныҢ суднолар эртирер аргазы 60—70 хуу көвүдөөр; порттарда чүдүрүлге-дужурулге ажылдарын комплексилиг механизастаары чеди чылдыҢ төнчүзүнде оларныҢ ниити хемчөөлиниҢ 75 хуузу чедирген турар.

3. Улус ажыл-агыйын хандырарына болгаш ылаҢгыя СибирьниҢ районнарына **хем транспортунуҢ** ролю бедиир. Хем транспортунуҢ чүк саарылгалы чеди чылдыҢ дургузунда 1,6 хире катап көвүдөөр.

Хем флодун четчелештирери болгаш өлөөн хемчег-биле чаартыры, боду чоруур флоттуҢ чүк чүктөөрин үш хире катап, хем порттарынныҢ суднолар эртирер аргазын — 70—80 хуу көвүдөдири, порттарда чүдүрүлге-дужурулге ажылдарын комплексилиг механизастаарынныҢ деңнелин 75 хуу чедирери көрдүнген.

Волга-БалтиканыҢ суг оруун ажыглалга киирген турар. Суднолар селтөөриниҢ баазазы ылаҢгыя СибирьниҢ хем бассейнинге дыка калбарган турар.

4. Нефть үлетпүрүнүҢ дүрген хөгжүп турарынныҢ байдалында **нефть дамчыдар хоолайларныҢ** узуну барык үш катап, нефть дамчыдар хоолай транспортунуҢ чүк саарылгазы чеди чылдыҢ дургузунда 5,6 хире катап өзер. Ол чорук нефтини болгаш нефть продуктуларын демир оруктар-биле аар өртектиг транспорттаарындан өлөөн хемчет-биле хосталыр арганы бөөр.

5. **Автомобиль транспортунуҢ** чүк сөөртүлгези чеди чылдыҢ дургузунда 1,9 хире катап болгаш автобустар-биле кижилер сөөртүрү—3-тен ажыг катап өзер. Ниити ажыглалдыҢ автомобиль транспорту болгаш улус ажыл-агый чөвүлелдеринде автомобиль ажыл-агыйларын улгаттырары улам ыҢай хөгжүүр, чүк сөөртүр автомобиль-таксилерниҢ парыгы көвүдөөр, төпчүткен сөөртүлгелер шиитпирлии-биле өзер, ол чорук камналга чок оонак автоажыл-агыйларны узуткаар арганы бөөр. АвтомобильдериниҢ ниити чүк чүктөөри 40 хуу ажыг көвүдөөр, автомобиль парыгын чаа конструкцияныҢ машиналары-биле четчелештирген турар. АвтобустарныҢ парыгы 4,4 катап өзер.

Чеди чыл планынныҢ эҢ чугула сорулгазы болза автомобиль оруктарныҢ тудуун күштелдирери болур. Ниити күүне ужур-дузалыг автомобиль оруктарын эрткен чеди чылга бодаарга 1959—1965 чылларда 2,8 катап хөйү тударын көрүп турар. Оон-биле калы эҢ чугула угланыышкыннарга оруктарны кол нуруузунда цемент-бетон шывыглыг кылдыр тутқулаан турар. Республика, область болгаш тускар ужур-дузалыг кадыг шывыглыг оруктарныҢ четкизи ылаҢгыя кур черлер шиҢгээдип алырынныҢ районнарынга дыка калбарган турар.

6. Дүрген ужудар хөй олуттарлыг турбореактивтиг болгаш турбовинтилиг самолеттарны нептереткениниҢ түҢнелинде **агаар транспорту** улус сөөртүр транспорттун кол хевирлериниҢ бирээзи болу бөөр. Агаар транспорту-биле улус сөөртүрү чеди чылдыҢ дургузунда 6 хире катап өзер. Аар самолеттарныҢ эҢ чаа хевирлерин ажыглаар чорукту хандырар төлөөде 90 ажыг аэропорттарны чаартырын болгаш тударын планнап турар, агаар шугумнарын самолет башкарарынныҢ эҢ чаа херекселдери-биле чепсеглөөн турар, тус черлериниҢ агаар шугумнарынга аэропорттарныҢ четкизи калбарар.

7. **Харылзаа** улам ыҢай хөгжөөн турар. ХарылзаанныҢ хоорайлар аразынныҢ демир удазын шугумнары 2 катап, харылзаанныҢ радиорелейлиг шугумнарынныҢ узуну—6 хире катап өзер. Радио-дамчыдылга станцияларынныҢ күчүзүн улгаттырары болгаш телевизионнуг болгаш ультра-кыскачалгыгныҢ радио дамчыдылгазын калбаа-биле нептередириниҢ, а ол ышкаш өөнүг телевидениеми нептередириниҢ талазы-биле ажылдарны дүргедири көрдүнген. Телевизионнуг станцияларныҢ саны 2,6 катап көвүдөөр. 1959—1965 чылларныҢ дургузунда хоорайларныҢ телефон станцияларынныҢ күчүзү бүдүн чартык катап улгадыр, өөдөөн радиожудар болгаш телефончудар талазы-биле ажылдар доозулган ол ышкаш ажылдап турар бүдүрүлгелериниҢ чамдык калбарыышкыны болгаш техниктиг катап чепсеглөөшкини хөй-хөй таварылгаларда чаа бүдүрүлгелериниҢ тудуунга бодаарга акша болгаш материалдыг чарыгдалдарны дыка эвээжедир база продукция үндүрүрин көвүдедир сорулганы эҢ чоокку чылларда дүрген шиитпирлээр арганы берип турар.

Баштайгы беш чылларныҢ дургузунда тургускан болгаш өлөөн эрги апарган хөй-хөй бүдүрүлгелерде өргажирөөн дериглерни солуурунуҢ, чаартылганы чорударынныҢ болгаш бүдүрүлгени өлөөн хемчөөлге шапкынчыдып база ол бүдүрүлгелерге техниканыҢ бо үедеги негелделеринге харылап турар болгаш күш-ажылдыҢ бүдүрүкчүлүүнүҢ өргежок чугула өзүлдезин хандырып турар чогуур байдалдарны тургузар дөөш, чамдык таварылгаларда шөлдерни калбартырынныҢ өргежок чугула үези келген.

Экономиктиг өлөөн хөй районнарда ам ажылдап турар бүдүрүлгериниҢ чаартышкынын боттандырары районнуҢ бүдүрүлгелерин өргежок чугула кылыглар-биле четчелөөрин улам ажыктыг кылдыр организастаар болгаш үлетпүргө кооперастаашкынны боттуг экижидер дөөш районнуҢ үлетпүрүнүҢ комплексилиг хөгжүлдезиниҢ айтырыгларын уламна ажыктыг кылдыр шиитпирлээриниҢ өргежок чугулазы албадап турар.

2. 1959—1965 чылларда улус ажыл-агыйынга ниитизиби-биле күүнениҢ капитал салыышкынынныҢ ниити хемчөөлиниҢ өзүлдези 1,8 катап улгадыр турда үлетпүргө капитал салыышкыннары эрткен чеди чыл-биле деңнөөргө 2 хире катап өзер.

Кара металлургия бүдүрүлгериниҢ тудуунга 100 миллиард хире рубльди үндүрүп бөөрин телевилеп турар, ол болза 1952—1958 чылларныҢ дургузунда кара металлургияга капитал салыышкыннарын 2,4 катап ажар. Ынчаарга демир рудазынныҢ үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинге капитал салыышкыннары 2,8 катап өзер.

Химия үлетпүрүн хөгжүдеринге 100—105 миллиард рубльди үндүрүп бөөрин баш бурунгаар көрүп турар, оон иштинден 16 миллиард рубльди химия продуктуларын болбаазырадып ажылдаар бүдүрүлгелериниҢ хөгжүлдезинге киирер. Химия үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинге берип турар бүгү акцаландырыышкынныҢ деҢ кезии хирези пластиктиг бүдүмелдерни, кылымал болгаш синтетиктиг волокноларны, синтетиктиг каучукту болгаш спиртти бүдүрериниҢ талазыбиле бүдүрүлгелериниҢ тудуунче угланган турар.

Нефть болгаш газ үлетпүрүнге капитал салыышкыннары 170—173 миллиард рубль болур, тодаргайларга 2,3—2,4 катап улгадыр. Ынчаарга эрткен чеди чыл-биле деңнөөргө газ үлетпүрүнге капитал салыышкыннарынныҢ ниити хемчөө 4,2 катап, а нефтьхимия объектилериниҢ тудуунга 25 катап өзер.

Хөмүр даш үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинге 75—78 миллиард рубльди берип турар, ол болза 1952—1958 чылларныындан 22—27 хуу хөй болуп турары ол, ынчаарга чурттуҢ чөөн талакы районнарынныҢ хөмүр даш үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинге болгаш көксулуг хөмүр даштарныҢ тывыжынга өзүлдениҢ эҢ-не бедик темпилерин телевилеп турар.

Улус ажыл-агыйынга капитал салыышкыннары болгаш капитал тудуг

1. Келир чеди чыл чурттуҢ бүгү районнарынга болгаш ылаҢгыя чөөн районнарга тудугнуҢ көстүп көрбөөн калбарыышкынынныҢ үези болур. **Эрткен чеди чыл-биле деңнөөргө 1959—1965 чылларныҢ дургузунда күүнениҢ капитал салыышкыннарынныҢ хемчөөли 1,8 катап өзер болгаш Совет эрге-чагырганыҢ догуннап келгениниҢ бүгү чылдарынныҢ дургузунда улус ажыл-агыйынга салган капитал салыышкыннарынныҢ хемчөөлинге барык деңнежир.**

Капитал салыышкыннарынныҢ хемчөөли даразында көргүзүглерге тодараттынып турар (деңнелге өртектерге миллиард рубль-биле):

	1952 — 1958 чч.	1959 — 1965 чч.	өзүлдезин хуузу
Улус ажыл-агыйынга ниитизи-биле	1.072	1.940—1.970	181—184
Оон иштинде:			
Бүдүрүлге объектилериниҢ тудуунга	821	1.488—1.513	181—184
Чурталга болгаш коммунал тудуунга	208	375—380	180—183
Чырыдыышкын, культура болгаш кадык камгалалыныҢ объектилериниҢ тудуунга	43	77	179

ХөрөнгилериниҢ эҢ-не эвээш чарыгдалын үндүрүп турган, бүдүрүлге күүлерин өстүрер болгаш күш-ажылдыҢ бүдүрүкчүлүүн дыка бедиин база продукцияныҢ бот-үнезин чиигедип турган эҢ-не кыска хуусааларда үлетпүр продукциянын үндүрериниҢ, чиг эт курлавырын бүдүрерин калбартырынныҢ болгаш өске-даа күүлериниҢ) тудуунга капитал салыышкыннарын угландырары шын болур болза, өлөөн хөй адырларга болгаш ылаҢгыя болбаазырадып кылыр үлетпүргө хамаарыштыр комплексилиг механизацияга база автоматизацияга болгаш дериглерни калбаа-биле чаартырын болгаш катап дерин кылырын баш бурунгаар көрүп турар чаа технологтуг чорудулгаларга үндезилөөш, ам ажылдап турар бүдүрүлгелерни үндезиниҢ-биле чаартхан, калбарткан болгаш техника талазы-биле катап дерөөн турары эҢ чоокку чылларда кол угланыышкын болган турар ужурлуг деп күүнеҢ чедиҢ чыл планы барымдаалаар ужурлуг.

БүдүрүлгериниҢ чаартыышкынын кыска хуусааларда болгаш бүдүрүлге күүлериниҢ немелде өзүлдези-биле база күш-ажылдыҢ бүдүрүкчүлүүнүн өлөөн өзүлдези-биле ыяавыла холбаштырып чорудар ужурлуг.

ЧаартыышкынныҢ улуг хемчөөлдиг боттанныышкыны, а ол ышкаш ажылдап турар бүдүрүлгелериниҢ чамдык калбарыышкыны болгаш техниктиг катап чепсеглөөшкини хөй-хөй таварылгаларда чаа бүдүрүлгелериниҢ тудуунга бодаарга акша болгаш материалдыг чарыгдалдарны дыка эвээжедир база продукция үндүрүрин көвүдедир сорулганы эҢ чоокку чылларда дүрген шиитпирлээр арганы берип турар.

Баштайгы беш чылларныҢ дургузунда тургускан болгаш өлөөн эрги апарган хөй-хөй бүдүрүлгелерде өргажирөөн дериглерни солуурунуҢ, чаартылганы чорударынныҢ болгаш бүдүрүлгени өлөөн хемчөөлге шапкынчыдып база ол бүдүрүлгелерге техниканыҢ бо үедеги негелделеринге харылап турар болгаш күш-ажылдыҢ бүдүрүкчүлүүнүҢ өргежок чугула өзүлдезин хандырып турар чогуур байдалдарны тургузар дөөш, чамдык таварылгаларда шөлдерни калбартырынныҢ өргежок чугула үези келген.

Экономиктиг өлөөн хөй районнарда ам ажылдап турар бүдүрүлгериниҢ чаартыышкынын боттандырары районнуҢ бүдүрүлгелерин өргежок чугула кылыглар-биле четчелөөрин улам ажыктыг кылдыр организастаар болгаш үлетпүргө кооперастаашкынны боттуг экижидер дөөш районнуҢ үлетпүрүнүҢ комплексилиг хөгжүлдезиниҢ айтырыгларын уламна ажыктыг кылдыр шиитпирлээриниҢ өргежок чугулазы албадап турар.

2. 1959—1965 чылларда улус ажыл-агыйынга ниитизиби-биле күүнениҢ капитал салыышкынынныҢ ниити хемчөөлиниҢ өзүлдези 1,8 катап улгадыр турда үлетпүргө капитал салыышкыннары эрткен чеди чыл-биле деңнөөргө 2 хире катап өзер.

Кара металлургия бүдүрүлгериниҢ тудуунга 100 миллиард хире рубльди үндүрүп бөөрин телевилеп турар, ол болза 1952—1958 чылларныҢ дургузунда кара металлургияга капитал салыышкыннарын 2,4 катап ажар. Ынчаарга демир рудазынныҢ үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинге капитал салыышкыннары 2,8 катап өзер.

Химия үлетпүрүн хөгжүдеринге 100—105 миллиард рубльди үндүрүп бөөрин баш бурунгаар көрүп турар, оон иштинден 16 миллиард рубльди химия продуктуларын болбаазырадып ажылдаар бүдүрүлгериниҢ хөгжүлдезинге киирер. Химия үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинге берип турар бүгү акцаландырыышкынныҢ деҢ кезии хирези пластиктиг бүдүмелдерни, кылымал болгаш синтетиктиг волокноларны, синтетиктиг каучукту болгаш спиртти бүдүрериниҢ талазыбиле бүдүрүлгериниҢ тудуунче угланган турар.

Нефть болгаш газ үлетпүрүнге капитал салыышкыннары 170—173 миллиард рубль болур, тодаргайларга 2,3—2,4 катап улгадыр. Ынчаарга эрткен чеди чыл-биле деңнөөргө газ үлетпүрүнге капитал салыышкыннарынныҢ ниити хемчөө 4,2 катап, а нефтьхимия объектилериниҢ тудуунга 25 катап өзер.

Хөмүр даш үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинге 75—78 миллиард рубльди берип турар, ол болза 1952—1958 чылларныындан 22—27 хуу хөй болуп турары ол, ынчаарга чурттуҢ чөөн талакы районнарынныҢ хөмүр даш үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинге болгаш көксулуг хөмүр даштарныҢ тывыжынга өзүлдениҢ эҢ-не бедик темпилерин телевилеп турар.

ЭлектростанцияларныҢ, электри болгаш одалга четкилериниҢ тудуунга капитал салыышкыннарын 125—129 миллиард рубль хемчөөлге доктаадып турар, тодаргайларга 1,7 катап хире улгадыр. Ынчаарга одалга-биле ажылдаар электростанцияларны колдадыр тударын хандырары көрдүүнүп турар.

Ыяш, саазын болгаш ыяш болбаазырадып ажылдаар үлетпүрүге капитал салыышкыннарын 58—60 миллиард рубль түҢге доктаадып турар, тодаргайларга ийи ажыг катап улгадыр. Ол түннүҢ барык-ла 60 хуузун целлюлоз-саазын болгаш ыяш болбаазырадып ажылдаар үлетпүрүнүҢ хөгжүлдезинче угландырар.

1959—1965 чылларныҢ контроль чурагайлары **чиин болгаш аъш-чем үлетпүрүнүҢ** хөгжүлдезинге капитал салыышкыннарын 80—85 миллиард рубльге, азы эрткен чеди чыл биле деңнөөргө барык ийи катаптан хөй кылдыр баш бурунгаар көрүп турар.

Чурталга болгаш коммунал тудуунче 375—380 миллиард рубльди угландырып турар, ол болза эрткен чеди чылбиле деңнөөргө 80—83 хуу көвүдөөни ол болур.

Ниити өртемниҢ школаларынныҢ болгаш ылаҢгыя школа-интернаттарныҢ, өмнелгелериниҢ, урутларныҢ албан черлериниҢ болгаш культураныҢ база кадык камгалалынын өске-даа албан черлериниҢ тудуунга дыка хөй акша хөрөнгини үндүрүп бөөр.

Көдөө ажыл-агыйга күүнениҢ капитал салыышкыннарын 150 миллиард рубль хире түҢге көрүп турар.

Мал болгаш чер ажылынын бараанныг продукциязынын өзүлдезиниҢ түҢнелинде колхозтарныҢ орулгаларынныҢ көвүдөөр чоруу оларныҢ боттарынын хөрөнгизиниҢ күсели-биле улуг капитал салыышкыннарын боттандырар арганы оларга бөөр. Баш бурунгаар саналгалардан ап көөрге, 1959—1965 чылларныҢ дургузунда колхозтар бүдүрүлгениҢ, культура амыдыралдыҢ объектилериниҢ тудуунун, суурларны чаагайжыдарынын талазы-биле ажылдарны 250 миллиард рубль хемчөөлге чорудуп шыдаарлар болгаш 95 миллиард рубльдиҢ техниказын садып ап болурлар.

Ынчангаш көдөө ажыл-агыйга күүнениҢ болгаш колхозтарныҢ капитал салыышкыннарынын ниити хемчөө 1959—1965 чылларда 500 миллиард рубль хире болур болгаш 1952—1958 чылларда салыышкыннардан херек кырында барык ийи катан ажар.

Демир орук транспортунуҢ хөгжүлдезинге 110—115 миллиард рубльди үндүрүп бөөрин, азы мурнундагы чеди чылда чарыгдаанынга бодаарга 83—92 хуу хөй чарыгдалды көрүп турар. Ынчаарга демир оруктарны электрижидериге капитал салыышкыннары 2,7 катап өзер.

3. Капитал тудугнуҢ телевилетиниҢ турар канчаар-даа аажок улуг программазы бүдүрүлге объектилериниҢ тудуунга-даа, ол ышкаш чурталга болгаш культура амыдыралдыҢ тудугларынга-даа күүнениҢ акша хөрөнгизиниҢ эҢ-не каминыг чарыгдалы-биле боттанган турар ужурлуг.

ЧүүҢ-даа мурнунда бистиҢ план болгаш ажыл-агый органнарывыс экономиктиг районнарныҢ аайы-биле бүдүрүлгелерни сайгара тургузарынга, ам туттунуп турар бүдүрүлгелерни специализастаарынга, а ол ышкаш чаҢгыс районда тудуп турар бүдүрүлгелерни ажыктыг кылдыр кооперастаарын боттандырарынга онза хынамчалыг болуру болгаш экономика талазы-биле тодаргай саналгаларны кылыры өргежок чугула.

Бүдүрүлгелерни телевилөөрде болгаш сайгара тургузарда мурнудагы ведомстволарныҢ ажылынга турган четпес практиканы шиитпирлиг ажып өрттер херек, ол практика турда чаҢгыс ол районда тудуг бүрүү боду тускай, өскелерден хоорук, чевен тудуг баазаларын кылып ап турганнар, бүдүрүлге бүрүү өске бүдүрүлгелер-биле кооперастаашкынны барымдаалавайн бодунуҢ хуу дузалаттынар материалдарын, септелге цехтерин болгаш мастерскааларын, орук харылзааларын тус-тус төлевилеп ап турганнар, ындыг чорук тудугнуҢ үнезин угландырарынга болгаш бүдүрүлгелерни ажыглалга киирериниҢ талазы-биле чарыгдалларны кандыгдаа барымдаа чокка угландырар чорукка чедирип турган.

Чаа бүдүрүлгелериниҢ төлевилелин артык күүлдер чокка, дешилгелиг, технологтуг чорудулгаларны, эҢ чаа техниканы, автоматизацияны болгаш механизацияны, үндүрүп турар продукцияны чаҢгыстың хемчөөнге капитал салыышкыннарын өвөөжедип турган, бүдүрүлгениҢ техника-экономиктиг бедик көргүзүглерин барымдаалап, а ол ышкаш күш-ажылдыҢ байдалын улам ыҢай экижидеринге бүгү-ле өргежок чугула күүлдерни (чырыдылганы, вентиляцияны, туш болгаш өске-даа күүлдерни) тургузарын барымдаалап чорудар ужурлуг.

Төлевилел организацияларынныҢ ажылын акцаландырарынын ам туруп турар корум-чурумун дужуриниҢ — оларны күүне бюджединден бот орулга чарылгалыг чорукче шилчидериниҢ өргежок чугула үези келген.

Хөй санныг тудугларже болгаш объектилерже капитал салыышкыннарын чашканнан быдарадыр практиканы шиитпирлии-биле үзе шавар херек.

4. Тудуг талазы-биле сорулгаларны чедиишкиниг күүседир дөөш, **тудугну улам ыҢай калбак индустриализастаарын хандырар,** тудуг бүдүрүлгезин заводтарга белеткөөн блоктардан, кезектерден болгаш безекчигештерден, бажыннарны болгаш боттандырарынга онза хынамчалыг болуру болгаш экономиктиг районнарга чаҢгыс аай девискээрниҢ тудуг организацияларын тургузар талазы-биле ажылды үргүлчүлөөри өргежок чугула.

5. Төлевилөөн тудуг программазын боттандырары **тудуг материалдарынын үлетпүрүн** улам ыҢай хөгжүдерин негеп турар.

Келир чеди чылда тудуг материалдарынын бүдүрүлгезин күүнениҢ капитал тудуунун, а ол ышкаш хоорайларда хуу чурталга тудуунун болгаш бажыннарныҢ септелгезиниҢ тудуг материалдарынын талазы-биле хереглелдерин долузубиле хандырар, ынчаарга көдөө черлерде колхоз болгаш хуу чурталга тудуунун кол хереглелдерин хандырарын өлөөн экижидер шак ындыг хемчегге калбартыры өргежок чугула. Ол сорулга биле 1965 чылда цемент бүдүрүлгезин 75—81 миллион тонна, тодаргайларга 1958 чылда ону бүдүрүп турганы-биле деңнөөргө 2,2—2,4 катап көвүдедир, чыып эптөөр демир-бетон конструкцияларны болгаш детальларны 42—45 миллион кубометр, азы чижек-биле 2,5 катап хөй, шиферни— 6 миллиард плиткалар хире ийикпе, азы 2,5 катап хөй, өөлгир чуга демирлерни — 1,3 миллиард дөрбелчин метр азы 2 катап хөйү, соҢга шилдерин — 220 миллиард дөрбелчин метр хирени, азы 1958 чыл-биле деңнөөргө 1,7 катап хөйү бүдүрүп үндүрерин контроль чурагайларын төлевилелинде көрүп турар. ЧурттуҢ чөөн талакы районнарынга тудуг материалдарынын бүдүрүлгезиниҢ өзүлдезиниҢ улам бедик темпилерин контроль чурагайларда баш бурунгаар көрүп турар.

1959—1965 чылларныҢ контроль чурагайларында даг дүгүнүҢ үлетпүрүн хөгжүдер болгаш даг дүгү—цемент кылыгларны дыка көвүдедир талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырарын баш бурунгаар көрүп турар. Даг дүгү—цемент кылыгларны калбаа-биле шиҢгээдир чорук экономика талазы-биле улуг ажыкты бөөр, тудуг ажылынын үнезин чиигедир болгаш оон шынарын белдер арганы бөөр. Ол материалдарныҢ талазы-биле улус ажыл-агыйынын хереглелин долу хандырарын болгаш даг дүгүнүҢ бүдүрүлгезиниҢ продукциязын дашкаар үндүрер чорукту хандырарын төлевилеп турар.

Пластиктиг бүдүмелдер болгаш смоладан белеткөөн, мазуттан болгаш торфтан алган тудуг материалдарын болгаш кылыгларын шиҢгээдип алырынче өөза кичөөнгей салдынган турар ужурлуг.

Ам ажылдап турар заводтарны калбартып болгаш чаартып, оларга бүдүрүлгени экижидип турган, ол ышкаш чаа заводтарны тудуп, ажыглалга киирип турган цемент үлетпүрүнүҢ бүдүрүлге күүүн чеди чылдыҢ дургузунда дыка улгаттырарын төлевилеп турар.

Чурталга бажыннарын чуга демирлер-биле шывар чорукту хоруглаан, хоорайларда чурталга бажыннарын чылыгланыышкынныг демир-бетон ийикпе асбес-шифер-биле шыварынче шилчиири ажыктыг деҢ санаар.

Чаа бүдүрүлгелерни тудары болгаш ам ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартыры эҢ чаа деҢшилгелиг дериглелдерге үндезилеп боттанган турар.

Чурт үлетпүрүнүҢ системазында чурттуҢ тудуг материалдарынын болгаш колхозтар аразында тудуг организастарынын бүдүрүлгези улам ыҢай хөгжүлдени алган турар ужурлуг.

6. Улус ажыл-агыйынын бүгү-ле адырларында тудугларныҢ хуусааларын кызырарынын ажок улуг аргалары бисте бар деп күүнеҢ мурнаҢы тудуг организацияларынныҢ дуржулгазы көргүзүп турар. Чижөөлөөрге, 1958 чылда улуг томна печканыҢ тудуу 6—8 айлар дургузунда боттанган. Чурталга тудуунун хуусааларын кызырар талазы-биле сөөлгү үениҢ дургузунда улуг чедиишкиннер бар.

Ындыг болза-даа хөй-хөй бүдүрүлгериниҢ болгаш бажыҢ балгаттарныҢ тудуу кедергей саадап турар, ол чорук үр үениҢ дургузунда доозулбаан тудугта ажок хөй акша хөрөнгини чардыктырар чорукка чедирип турар. ТудугнуҢ хуусааларын узадыр чорук күүнениҢ акша хөрөнгизин хөй санныг тудугларга тарадып чашканнаар чорукту болдуруп турар. ОбластарныҢ, крайларныҢ болгаш республикаларынын партия, совет, ажыл-агый органнарынынҢ чамдык удуртукчулары ажыглалга киирер объектилерже капитал салыышкыннарын мөөнөөриниҢ улуу, тудугларныҢ материал техниктиг болгаш сан-хөө талазы-биле болдунар аргаларын болгаш ниити күүнеге оон ажыктынын барымдаалавайн, харын чаа объектилериниҢ тудугларын күүне планнарынга киирерин чедип ап турарлар. Шак ындыг хоралыг практиканы шиитпирлии-биле узуткаары чугула. Чаа объектилериниҢ тудуун эҢ-не кыска хуусааларда доозарынын аргаларын барымдаалап, чаа төлевилеп турар тудуг бүгүү тудуушкиннуҢ бүгү үезиниҢ дургузунда материал болгаш акша курлавырлары-биле хандыртынган турзун дөөш шак ындыг корум чурумну шыҢгыы барымдаалаар херек. Чаа тудугта акша-хөрөнгини үндүрүп бөөрде туттунуп турар болгаш хамыктың мурнунда ажыглалга киирер деп турар объектилериниҢ өргежок чугула хемчөөлин хандырып турар чүгле шак ындыг негелдеге үндүрүп берзе чогуур.

Капитал тудугларныҢ хемчөөлиниҢ үлгатканы-биле кады тудугта чарыгдап турар материал болгаш акша-хөрөнгилериниҢ камналгазы, тудугнуҢ үнезин чиигедири, бүгү тудуг организацияларынынҢ болгаш бүдүрүлгелериниҢ орулгалыг ажылы улам-на чугула ужур-дузалыг болуп турар. ТудугнуҢ бо үедеги хемчөөлинге тудугнуҢ чыып эптөөр ажылдарынын сметтиг үнезин чүгле чаҢгыс хуу чиигедирге миллиард ажыг рубль камналганы берип турар.

ТудугнуҢ чыып-эптөөр ажылдарынын бот-үнези чеди чылдыҢ дургузунда 6 хуудан өвөөш эвес чиигөөн турар ужурлуг. Чурталга тудуунун талазы-биле чурталга шөлүнүҢ дөрбелчин метриниҢ ортумак үнезин 14 хуудан өвөөш эвес чиигедирин төлевилөөн.

Тудуг индустриязынынҢ улам ыҢай көдүрлүүшкүнүнүҢ чугула күүлү болза **күш-ажылдыҢ бүдүрүкчүлүүнүҢ чайгылыш чок өзүлдези** болур. Тудугну улам ыҢай индустриализастаарынга, массалыг болгаш хөй күш үнер ажылдарны комплексилиг механизастаарын доозарынга, тудуг бүдүрүлгезин организастаарын экижидеринге, чаарттыкчыларныҢ мурнаҢчы дуржулгазын калбак нептередириҢе үндезилөөш, тудугга күш-ажылдыҢ бүдүрүкчүлүүн 1959—1965 чылларныҢ дургузунда 60—65 хуу бедидерин төлевилеп турар.

(Уланчызы дараазында үнер).

РедакторнуҢ оралакчызы Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажыҢ № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуҢ 3 — 62, редакторнуҢ оралакчызынын, иштики информация кылдызынын 3 — 88, харыысалгалыг секретарынын, культура болгаш амыдырал кылдызынын 4 — 98, партийжи амыдырал, пропаганда, үлетпүр болгаш транспорт, көдөө ажыл-агый кылдыстеринин 3 — 68, чагаа кылдызынын база бухгалтериянын 3 — 65.

ТС—01121. Культура эргелериниҢ типографиязы.